

Regionale bevolkings-, allochtonen- en huishoudensprognose 2007-2025

Lia van den Broek (PBL)
Andries de Jong (PBL)
Coen van Duin (CBS)
Mila van Huis (CBS)
Sanne Boschman (PBL)
Elma van Agtmaal-Wobma (CBS)

Planbureau voor de Leefomgeving/
Centraal Bureau voor de Statistiek
Den Haag 2008

Regionale bevolkings-, allochtonen- en huishoudensprognose
2007-2025
© Planbureau voor de Leefomgeving (PBL)
Den Haag, 2008

ISBN 978 90 7864513 9

U kunt de publicatie downloaden van de website www.pbl.nl
of opvragen via reports@pbl.nl onder vermelding van het
PBL-publicatienummer of het ISBN-nummer, en uw postadres.
Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen
op voorwaarde van bronvermelding: Planbureau voor de
Leefomgeving, de titel van de publicatie en het jaartal.

Het Planbureau voor de Leefomgeving is hét nationale instituut
voor strategische beleidsanalyses op het gebied van milieu,
natuur en ruimte.

Het PBL draagt bij aan de kwaliteit van het strategische overheids-
beleid door een brug te vormen tussen wetenschap en beleid en
door gevraagd en ongevraagd, onafhankelijk en wetenschappelijk
gefundeerd, verkenningen, analyses en evaluaties te verrichten
waarbij een integrale benadering vooropstaat.

Planbureau voor de Leefomgeving
Vestiging Den Haag
Postbus 30314
2500 GH Den Haag
T (070) 328 87 00
F (070) 328 87 99
E info@pbl.nl
www.pbl.nl

Inhoud

Inleiding	7
Nationale ontwikkelingen	13
Regionale groei en krimp	27
Vergrijzing	37
Westerse allochtonen	45
Niet-westerse allochtonen	51
Eenpersoonshuishoudens, paren en eenoudergezinnen	61
De potentiële beroepsbevolking	77
Bevolkingstrends in de vijftientig grootste gemeenten	89
Varianten van regionale ontwikkeling van bevolking en huishoudens	103
Literatuur	127

Inleiding

Voor de planning van woningbouw en voorzieningen is het van groot belang inzicht te hebben in hoe de bevolking van Nederland er in de toekomst uit zal zien. Hoewel wordt verwacht dat het aantal inwoners niet meer zo sterk toeneemt als jaren terug, zal het aantal huishoudens in de nabije toekomst nog steeds stijgen. Dit betekent nog een stevige woningbouwopgave voor de komende decennia. Hierbij spelen regionale verschillen in de ontwikkeling van bevolking en huishoudens een belangrijke rol: zullen regio's 'groeien' of juist 'krimpen'? Het een of het ander heeft op allerlei terreinen, zoals woningbouw en het voorzieningenniveau, belangrijke effecten.

Diverse thema's die in dit boek aan de orde worden gesteld, zijn van belang voor de (toekomstige) regionale beleidsvorming. Krimp in termen van bevolking of huishoudens is een issue van de laatste jaren, maar zal in de toekomst een prominenter plaats innemen. Ontwikkelingen als een (verder) dalend geboorteoverschot, vooral door steeds meer sterftegevallen in verband met de vergrijzing, in combinatie met een vertrekoverschot naar binnen- of buitenland, dwingen regionale bestuurders om na te denken over hoe om te gaan met krimp in plaats van groei.

Op nationaal niveau is het nog niet zover en zal de bevolkingsgroei nog enige tijd aanhouden. Deze groei komt vooral voor rekening van het aantal allochtonen, in het bijzonder de niet-westerse bevolkingsgroep. Hierin vallen sterke regionale verschillen te constateren. Voorts valt er in de toekomst een ingrijpende verandering van de huishoudenssamenstelling te verwachten: de gemiddelde omvang van de huishoudens zal verder afnemen door het sterk toenemende aantal eenpersoonshuishoudens. Opnieuw geldt dat de regionale variatie opvallend groot is. Ook de vergrijzing zal de aandacht blijven trekken, mede in het licht van de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat door een toenemend aandeel niet-werkenden. Deze vergrijzing zal niet alleen doorgaan, maar zelfs versnellen. Er zijn dus in het oog springende trends in toekomstgroeperingen, 'gezinsverbanden' en leeftijdsklassen in Nederland. Volgens Van der Wouden e.a. (2006) zal dit leiden tot een 'fragmentering' van voorkeuren voor bepaalde woningen, woonomgevingen en woonlocaties.

In deze publicatie presenteren het Planbureau voor de Leef-omgeving (PBL) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)

een actueel, breed en samenhangend toekomstbeeld van de regionale ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van bevolking en huishoudens. Ingegaan wordt vooral op de regionale variatie in de bevolkings- en huishoudensgroei, veranderingen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en herkomst, en trends in zowel het aantal huishoudens als de verschillende huishoudentypen. We beschrijven daarbij de te verwachten ontwikkelingen op provinciaal en gemeenlijk niveau (uitgaande van de 443 gemeenten per 1 januari 2007).

In de eerste twee hoofdstukken beschrijven we de nationale en regionale trends in de demografische ontwikkelingen in het algemeen. In de daaropvolgende 'themahoofdstukken' lichten we een aantal specifieke demografische ontwikkelingen eruit. Omdat de veranderingen tot 2025 in toenemende mate worden bepaald door ontwikkelingen onder de allochtone bevolking, wordt op deze bevolkingsgroep specifiek ingegaan. In het laatste hoofdstuk bespreken we enkele varianten van regionale demografische ontwikkelingen, geënt op wisselende veronderstellingen over de woningbouwopgave. De toekomst is altijd onzeker, en daarom is het nuttig zicht te krijgen op een andere toekomst dan de meest waarschijnlijke die in de prognose wordt beschreven.

De hier gepresenteerde regionale prognose is een actualisering van de regionale bevolkings- en allochtonenprognose en de regionale huishoudenprognose die het voormalige Ruimtelijk Planbureau (RPB) en het CBS eerder afzonderlijk hebben gepubliceerd (zie respectievelijk Van Duin e.a. 2006; De Jong 2007). De nieuwe regionale prognose is consistent met de door het CBS uitgebrachte landelijke bevolkings- en allochtonenprognose 2006-2050 en de huishoudensprognose 2006-2050 (zie respectievelijk Garssen & Van Duin 2006; Agtmaal-Wobma & Van Duin 2007). De regionale prognose is vervaardigd met hulp van het prognosemodel PEARL, wat staat voor *Projecting population Events At Regional Level*. In dit model worden bevolking en huishoudens geïntegreerd voorspeld. In *Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL* (De Jong e.a. 2005) zijn diverse achtergronden te vinden bij de veronderstellingen over de bevolking en allochtonen, in *Regionale huishoudensdynamiek* (De Jong e.a. 2006) over de huishoudens. Gedetailleerde uitkomsten worden gepubliceerd op de websites van het PBL en het CBS (via StatLine), waar ze gratis beschikbaar zijn.

Zoals hiervoor aangegeven, is de eerste regionale prognose in twee stappen gemaakt en gepubliceerd. In de eerste stap is de bevolking (naar herkomst) voorspeld op basis van veronderstellingen over toekomstige regionale ontwikkelingen in groeicomponenten als geboorte, sterfte, buitenlandse migratie en verhuizingen. In de tweede stap is de bevolking nader uitgesplitst in alleenstaanden, samenwonenden, eenouders en overige personen (aan de hand van leeftijdsprofielen van hun aandeel in de bevolking), waardoor het aantal huishoudens ook bekend is. In het model waarmee de huidige prognose is gemaakt, worden bevolking en huishoudens in één stap gemodelleerd. Dit betekent dat naast groeicomponenten ook processen van huishoudensvorming (zoals kinderen die alleen of samen gaan wonen) en -ontbinding (zoals paren die uit elkaar gaan) worden gemodelleerd. Daarnaast is de stap van het modelleren van verhuizingen verbeterd, omdat met het nieuwe model het (regionale) aanbod van woningen (afgeleid uit woningbouwveronderstellingen) rechtstreeks kan worden geconfronteerd met de (regionale) vraag, uitgeoefend door huishoudens; voor meer informatie verwijzen we naar het laatste hoofdstuk over varianten van de regionale prognose. Deze nieuwe methode van modelleren leidt, in combinatie met het gebruikmaken van nieuwe waarnemingen en gegevens uit de laatste nationale prognose, tot andere uitkomsten van de regionale prognose.

Alvorens in te gaan op de resultaten van de nieuwe regionale prognose, lichten we hier ter vergroting van het leesgemak eerst enkele veelvuldig terugkerende begrippen kort toe.

Zo worden vier *huishoudenstypen* onderscheiden: alleenstaanden, paren, eenouders en overige huishoudens. Tot de *alleenstaanden* worden degenen gerekend die zelfstandig (alleen) wonen en daarmee een eenpersoonshuishouden vormen; tot deze categorie worden ook degenen gerekend die wel met anderen eenzelfde adres bewonen, maar een eigen huishouding voeren. Bij *paren* gaat het om personen die – al dan niet gehuwd – een gemeenschappelijke huishouding voeren met een intieme partner; hierbij kan het gaan om paren mét en zónder kinderen. *Eenouders* zijn zij die niet samenwonen met een intieme partner, maar wel thuiswonende kinderen hebben. Bij de *overige huishoudens* gaat het om personen die wel met anderen eenzelfde adres delen, maar geen volledig zelfstandige huishouding voeren; te denken valt aan kostgangers

of studenten/jongeren die woonruimte met elkaar delen. Om deze vier huishoudenstypen nader te kunnen karakteriseren naar achtergrondkenmerken als leeftijd en herkomst, is overigens één persoon uit het huishouden aangemerkt als *referentiepersoon*. Een alleenstaande is per definitie de referentiepersoon, bij eenouders is het de ouder van de kinderen, en bij overige huishoudens en paren van gelijk geslacht is het de oudste persoon. Bij paren van verschillend geslacht wordt in deze prognose, net als in de nationale prognose van het CBS, de vrouw als referentiepersoon gebruikt; in de huishoudensstatistiek van het CBS wordt de man als referentiepersoon gebruikt.

Naar *herkomst* wordt onderscheid gemaakt in autochtonen en allochtonen, en binnen de laatste groep in eerste en tweede generatie en westers en niet-westers. Onder *autochtonen* worden degenen gerekend wier beider ouders in Nederland zijn geboren. Bij *allochtonen* gaat het om degenen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Allochtonen die zelf in het buitenland zijn geboren, vormen de *eerste generatie*, en allochtonen die in Nederland zijn geboren de *tweede generatie*. Allochtonen worden daarnaast onderscheiden in *westerse* en *niet-westerse* allochtonen. Voor het toewijzen wordt bij de eerste generatie gekeken naar het geboorteland en bij de tweede generatie naar het geboorteland van de moeder (en als dat Nederland is, naar het geboorteland van de vader). Als dit geboorteland Turkije, Afrika, Latijns-Amerika of Azië (met uitzondering van Japan en Indonesië) betreft, dan worden ze gerekend tot de niet-westerse allochtonen; anders worden ze tot de westerse allochtonen gerekend. Deze manier van typen heeft tot gevolg dat kinderen die zijn geboren uit allochtone ouders van de tweede generatie tot de autochtone bevolkingsgroep worden gerekend.

Wat betreft *migratie* ten slotte, onderscheiden we binnen- en buitenlandse migratie. Bij *binnenlandse migratie* gaat het om een verhuizing tussen twee Nederlandse gemeenten; vestiging van een persoon in de ene gemeente betekent uiteraard vertrek uit de andere. Bij *buitenlandse migratie* gaat het enerzijds om vestiging van een persoon in Nederland vanuit het buitenland (immigratie), en anderzijds om vertrek naar het buitenland vanuit Nederland (emigratie). Tot de immigranten worden alleen personen gerekend die zich bij een gemeente inschrijven. Bij de emigratie is in deze publicatie altijd het saldo administratieve correcties meegeteld; dit

saldo is het verschil tussen de administratieve opnemingen en afvoeringen die gemeenten in de gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens hebben doorgevoerd. Dit saldo betreft vooral personen die uit Nederland zijn vertrokken zonder dit bij de gemeente te hebben gemeld.

Nationale ontwikkelingen

In 2025 zal Nederland naar verwachting 16,9 miljoen inwoners hebben, zo blijkt uit de nationale bevolkingsprognose 2006-2050 van het CBS. Dat zijn er een half miljoen meer dan in 2007. De komende twintig jaar neemt de bevolking jaarlijks met 20.000 tot 30.000 personen toe. De natuurlijke groei – het aantal levend-geborenen min het aantal overledenen, ook wel het geboorte-overschot genoemd – zal elk jaar kleiner worden (figuur 1). Het aantal geborenen per jaar blijft vrij constant, maar omdat er steeds meer ouderen zullen zijn, zal het aantal overledenen sterk stijgen (figuur 2). De natuurlijke groei daalt daardoor van zo'n 40.000 de komende jaren, tot zo'n 10.000 in 2025.

Het toenemende migratiesaldo – het aantal immigranten min het aantal emigranten – compenseert de daling van de natuurlijke groei (figuur 1). In de afgelopen jaren was het migratiesaldo negatief omdat er meer emigranten dan immigranten waren. De immigratie nam tijdelijk af, mede door de economische laagconjunctuur die Nederland tot een minder aantrekkelijke bestemming maakte, in het bijzonder voor arbeidsmigranten. Ook het restrictievere asiel-beleid leidde tot minder immigranten. Tegelijkertijd steeg het aantal emigranten, onder andere door de hoge immigratie van rond de eeuwwisseling; omdat immigratie vaak tijdelijk van aard is en veel immigranten na een paar jaar weer naar hun vaderland terugkeren, wordt een immigratiepiek (zoals die rond 2000) enkele jaren later vaak gevolgd door een emigratiepiek.

Naar verwachting ontstaat de komende jaren weer een positief migratiesaldo (figuur 2). In 2025 zullen er volgens de huidige nationale prognoses van het CBS 11.000 meer mensen naar Nederland komen dan er vertrekken. De immigratie vanuit de EU-lidstaten zal naar verwachting verder toenemen, onder andere door een toenemende vraag naar arbeidsmigranten. De laatste jaren was er al een sterke toename zichtbaar uit de nieuwe lidstaten Polen, Roemenië en Bulgarije. Ook zal een belangrijk deel van de in Nederland geboren emigranten die in de afgelopen jaren vertrokken, naar verwachting weer naar Nederland terugkeren.

De bevolkingsgroei komt volledig voor rekening van allochtonen. Het aantal autochtonen zal naar verwachting juist licht dalen, van 13,2 in 2007 naar 13,1 miljoen in 2025. In 2007 was 81 procent van de bevolking autochtoon, in 2025 zal dat aandeel zijn afgenomen naar 77 procent.

Op 1 januari 2007 telde Nederland 1,7 miljoen niet-westerse allochtonen, vooral afkomstig uit Turkije, Marokko, Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba. In 2025 zal dit aantal zijn gestegen naar 2,2 miljoen (figuur 3). Niet-westerse allochtonen vormen een relatief jonge bevolkingsgroep, die zich de komende jaren zal uitbreiden door gezinsvorming. Hun kinderen die in Nederland worden geboren, de tweede generatie, zijn verantwoordelijk voor het grootste deel van de toename van het aantal niet-westerse allochtonen. De toename van het aantal immigranten van de eerste generatie, door nieuwe immigratie, blijft daar relatief bij achter.

Het aantal westerse allochtonen, vooral afkomstig uit de Europese Unie, zal toenemen van 1,4 miljoen in 2007 naar 1,7 miljoen in 2025. Deze groep neemt vooral in omvang toe door de komst van nieuwe immigranten, de eerste generatie. De laatste jaren is vooral de migratie vanuit de nieuwe EU-lidstaten sterk gestegen; volgens de prognose zal deze nog verder toenemen. Westerse allochtonen komen in veel gevallen voor werk naar Nederland, maar ook het vinden van een buitenlandse partner (vooral in de grensgebieden) speelt een belangrijke rol.

De bevolkingspiramide van Nederland, die een beeld geeft van de leeftijdsopbouw, ziet eruit als een paddenstoel (figuur 4). Er is een 'hoed' bij de middelbare leeftijden en een 'steel' bij de jonge leeftijden. In 2025 is dit beeld nog sterker door de verdere vergrijzing en de verwachte daling van het aantal geboorten. In 2025 zal ruim 20 procent van de inwoners ouder zijn dan 65 jaar. In 2007 was dat nog 15 procent. Na 2010 bereiken de zogenoemde babyboomers (kinderen uit de naoorlogse geboortegolf die in Nederland tot rond 1970 aanhield) de pensioengerechtigde leeftijd, en gaat het aantal 65-plussers sterk stijgen. In 2007 telde Nederland 2,4 miljoen 65-plussers, in 2025 zullen dat er naar verwachting 3,6 miljoen zijn. Het aantal 80-plussers neemt ook met de helft toe, van 0,6 naar 0,9 miljoen; de toegenomen levensverwachting speelt hierbij een belangrijke rol. Overigens zal de babyboomgeneratie pas vanaf 2026 de 80-jarige leeftijd bereiken, net voorbij de tijdshorizon van deze regionale prognose. In de jaren daarna zal de toename van het aantal 80-plussers nog versnellen.

Niet-westerse allochtonen zijn gemiddeld jonger dan autochtonen (figuur 5). Immigratie uit niet-westerse landen is vanaf eind jaren

zestig van de vorige eeuw op gang gekomen. Omdat de immigranten vaak op jongvolwassen leeftijd naar Nederland kwamen, is het aantal ouderen in deze groep nog altijd klein. Hun kinderen vormen een nog jongere groep. Slechts 3 procent van de niet-westerse allochtonen was begin 2007 ouder dan 65 jaar. In 2025 zal dat aandeel zijn opgelopen naar 8 procent, wat nog altijd veel lager is dan de 24 procent autochtone 65-plussers. De leeftijds-samenstelling van de westerse allochtone bevolking lijkt meer op die van de autochtonen. Indonesiërs en immigranten uit de ons omringende landen hebben als groep al een langere verblijfs-geschiedenis in Nederland. Het aandeel ouderen onder de westerse allochtonen ligt daardoor ongeveer op het Nederlandse gemiddelde.

Naast voorspellingen over het aantal inwoners, is ook een prognose van het aantal huishoudens van belang, bijvoorbeeld voor het beeld van de toekomstige woningmarkt. Volgens de nationale huishoudensprognose 2006-2050 van het CBS zal het aantal huishoudens in Nederland de komende decennia sterker toenemen dan de bevolking. In 2025 zullen er 8 miljoen particuliere huishoudens zijn; in 2007 waren dat er nog 7,2 miljoen.

Deze toename van het aantal huishoudens komt vrijwel volledig voor rekening van de eenpersoonshuishoudens; hun aantal zal toenemen van 2,5 naar 3,3 miljoen (figuur 6).

Paren vormen de grootste groep huishoudens in Nederland. Hun aantal blijft de komende jaren naar verwachting vrij constant, op iets meer dan 4 miljoen. Het aantal eenouderhuishoudens is veel kleiner, maar zal naar verwachting nog licht toenemen, van 459.000 in 2007 tot 484.000 in 2025.

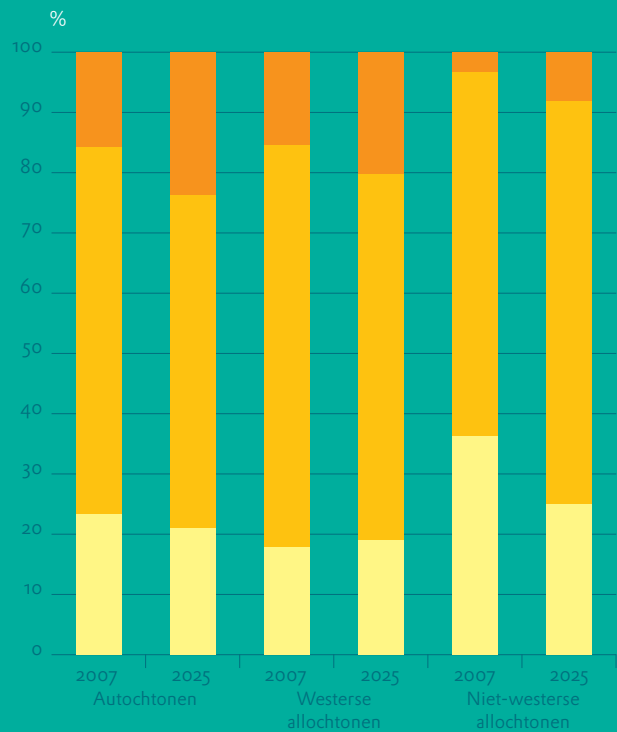
Omdat steeds meer mensen alleen wonen, worden de huishoudens gemiddeld steeds kleiner. Telde een gemiddeld huishouden in 2007 nog 2,25 personen, in 2025 zal het naar verwachting nog maar uit 2,09 personen bestaan.

Een belangrijke oorzaak voor het hogere aantal eenpersoonshuishoudens is de vergrijzing (figuur 7). Veel ouderen blijven na het overlijden van hun partner of na een scheiding alleenstaand, waardoor een toename van het aantal ouderen tot meer alleenstaanden leidt. Bij de jonge en middelbare leeftijdsgroepen houdt de stijging van het aantal eenpersoonshuishoudens vooral verband met de

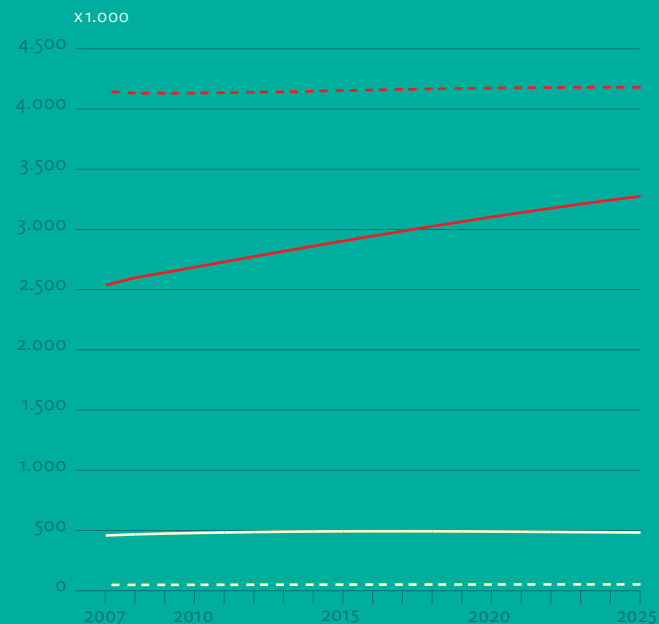
toenemende individualisering; steeds meer mensen zullen een bepaalde periode van hun leven alleen wonen, direct als ze uit huis gaan, of tussen twee relaties in. Bij de middelbare leeftijdsgroepen stijgt het aantal alleenstaanden overwegend vanwege het grotere aantal verbroken relaties.

In 2007 was 80 procent van de huishoudens autochtoon (wat neerkomt op 5,8 miljoen autochtone huishoudens), in 2025 zal hun aandeel naar verwachting zijn gedaald naar ruim 75 procent (6,1 miljoen autochtone huishoudens). Met de stijging van het aantal allochtonen in Nederland, neemt ook het aantal allochtone huishoudens toe. In 2025 zal bijna een kwart van de huishoudens allochtoon zijn, en zal hun aantal zijn toegenomen van 1,4 miljoen in 2007 naar 1,9 miljoen in 2025. Er zullen iets meer niet-westerse dan westerse huishoudens zijn. In 2007 was dat nog omgekeerd (figuur 8). Vooral het aantal huishoudens van de niet-westerse tweede generatie stijgt snel. Nu woont de grote meerderheid van deze groep nog thuis bij de ouders, maar in de komende jaren zullen velen uit huis gaan en een eigen huishouden gaan vormen, alleen of samen.

Figuur 5. Autochtonen en allochtonen naar leeftijdsklasse, 2007 en 2025.
Bron: CBS Allochtonenprognose 2006-2050

Figuur 6. Huishoudens naar typen, 2007-2025. Bron: CBS
Huishoudensprognose 2006-2050

Regionale groei en krimp

Op nationaal niveau zal het inwonertal tussen 2007 en 2025 als gezegd met een half miljoen toenemen, en het aantal huishoudens met 0,8 miljoen. Hoe zullen bevolking en huishoudens zich op regionaal (provinciaal en gemeentelijk) niveau ontwikkelen? Welke regio's zullen groeien, en welke juist krimpen?

Provincies

De bevolkingsontwikkeling tot 2025 loopt provinciaal sterk uiteen (figuur 9). Deze varieert van een daling met bijna 70.000 inwoners in Limburg, tot een toename met ruim 190.000 in Noord-Holland. Ook in Utrecht en Zuid-Holland neemt het aantal inwoners nog met meer dan 100.000 toe. Limburg is een van de meest vergrijpde provincies, waar het sterftecijfer het geboortecijfer zal overtreffen. Daarnaast wordt verwacht dat verhuizingen naar de twee buurlanden tot een negatief migratiesaldo zullen leiden. In de overige provincies neemt de bevolking nog maar nauwelijks toe.

Flevoland is de relatief snelst groeiende provincie, met een bevolkingstoename van 20 procent tussen 2007 en 2025 (figuur 10). Door het uitbreidende woningaanbod blijft de aantrekkingskracht op jonge gezinnen groot. De provincie heeft dan ook een jonge bevolking, waardoor het aantal geboren kinderen de komende jaren flink hoger blijft dan het aantal sterftegevallen. In 2025 heeft niet langer Flevoland, maar Zeeland het kleinste aantal inwoners.

Omdat ook de komende jaren steeds meer mensen alleen zullen wonen, neemt het aantal huishoudens sterker toe dan het aantal inwoners (figuur 11 en 12). Zelfs in het krimpende Limburg stijgt het aantal huishoudens nog met 10.000, een toename van 2 procent. In de nauwelijks groeiende provincies Gelderland en Noord-Brabant zal het aantal huishoudens in 2025 ruim 10 procent hoger zijn dan in 2007. Vooral in de westelijke provincies en Flevoland neemt het aantal huishoudens de komende decennia nog sterk toe. Noord- en Zuid-Holland tellen in 2025 elk rond de 150.000 extra huishoudens. In Flevoland komen er 46.000 huishoudens bij, bijna een derde van het aantal in 2007. In Utrecht stijgt het aantal met een vijfde.

In de oostelijke provincies neemt het aantal huishoudens relatief veel sterker toe dan de bevolking. Hier neemt het aantal eenpersoonshuishoudens snel toe: deels door vergrijzing, maar ook door de voortzettende trend van individualisering.

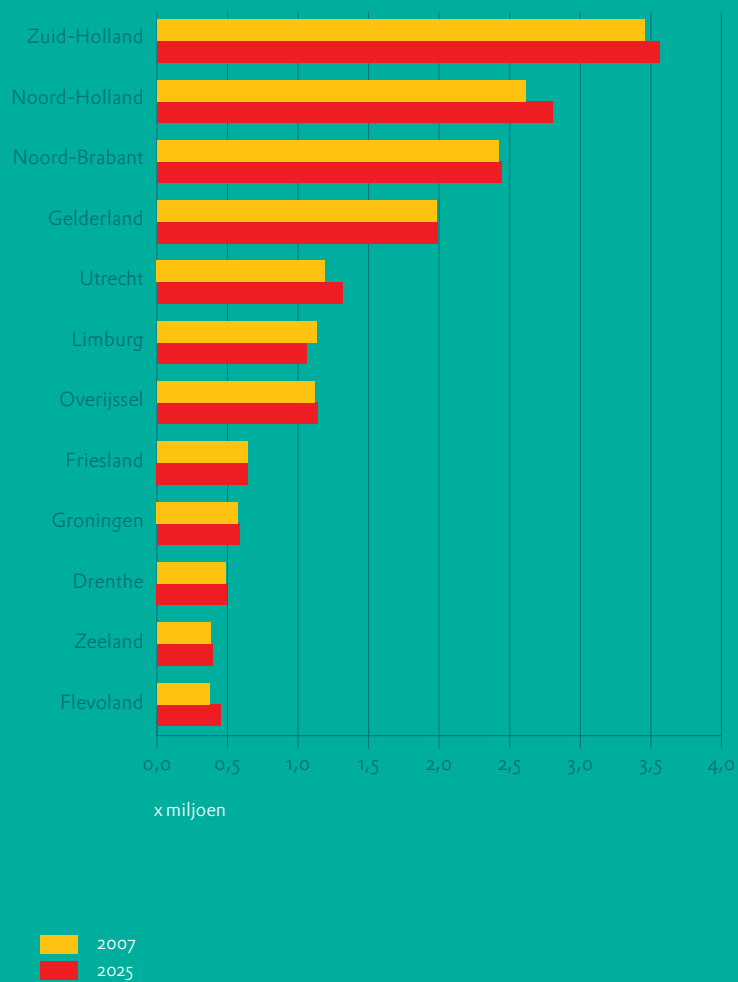
Gemeenten

Tot 2025 neemt het inwonertal in een aantal gemeenten nog sterk toe (kaart 1). Zo neemt het aantal inwoners van de gemeente Utrecht met 104.000 toe, en in Amsterdam komen er ruim 90.000 bij. In Heerlen en Maastricht daarentegen, zal het inwonertal in 2025 ten opzichte van 2007 met 8.000 zijn gedaald. In het algemeen bevinden de krimpende gemeenten zich in het zuiden, noorden en oosten van het land. De sterkste groei is te zien bij gemeenten in de Randstad en in Flevoland. Zo zal de bevolking van Almere in 2025 ruim een kwart groter zijn dan in 2007, en groeien ook gemeenten als Lelystad en Zeewolde. Ook de randgemeenten van de grote steden nemen in inwonertal toe. De bevolking van Rotterdam krimpt daarentegen licht.

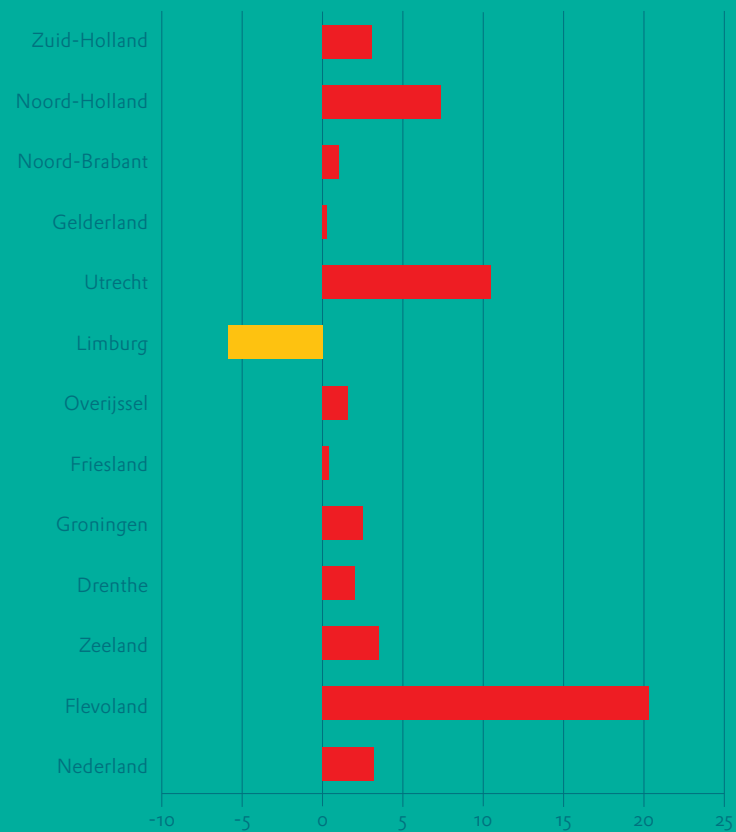
Het aantal huishoudens per gemeente zal vooral aan de noordoostelijke zijde van de Randstad sterk toenemen, terwijl dat aantal in het zuidwesten van de Randstad minder sterk stijgt. In de vier grote steden houdt de procentuele groei van het aantal huishoudens min of meer gelijke tred met de bevolkingsgroei (kaart 2).

In de regio Zuid-Limburg en in het noordoosten van Groningen gaat het aantal huishoudens naar verwachting dalen. Deze gebieden kenden de laatste jaren al een daling van het aantal inwoners, terwijl het aantal huishoudens er ongeveer gelijk bleef. Sterfte speelt een belangrijke rol in de verwachte krimp; er wonen relatief veel ouderen in deze regio's. Daarnaast verliezen deze gebieden huishoudens door verhuizingen en internationale migratie. Ten westen van het krimpgebied Noordoost-Groningen neemt het aantal huishoudens in de stad Groningen nog wel met ruim 20.000 huishoudens toe, en ook de omliggende gemeenten vertonen groei.

Figuur 9. Aantal inwoners per provincie, 2007 en 2025

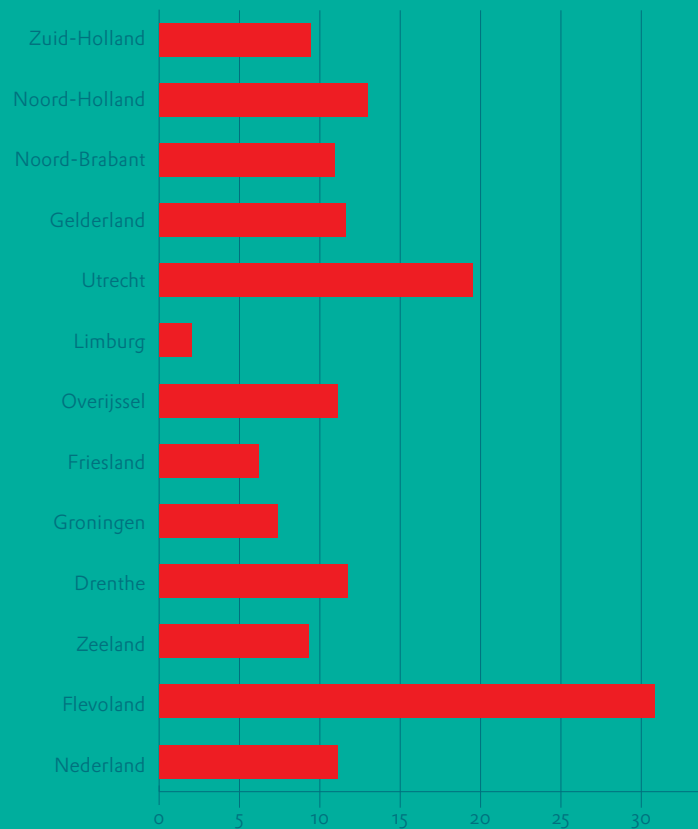
Figuur 10. Procentuele bevolkingsgroei per provincie tussen 2007 en 2025

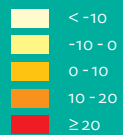
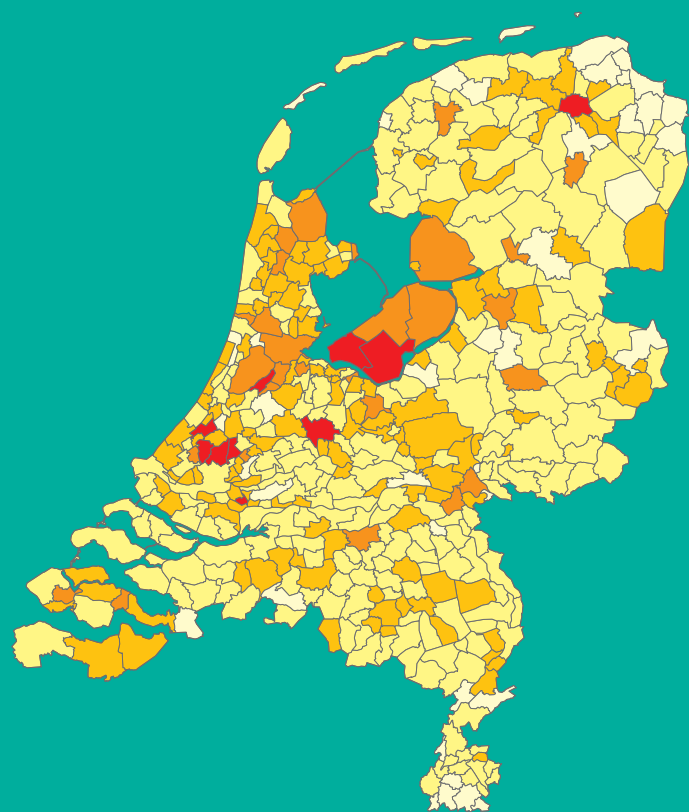
Figuur 11. Aantal huishoudens per provincie, 2007 en 2025

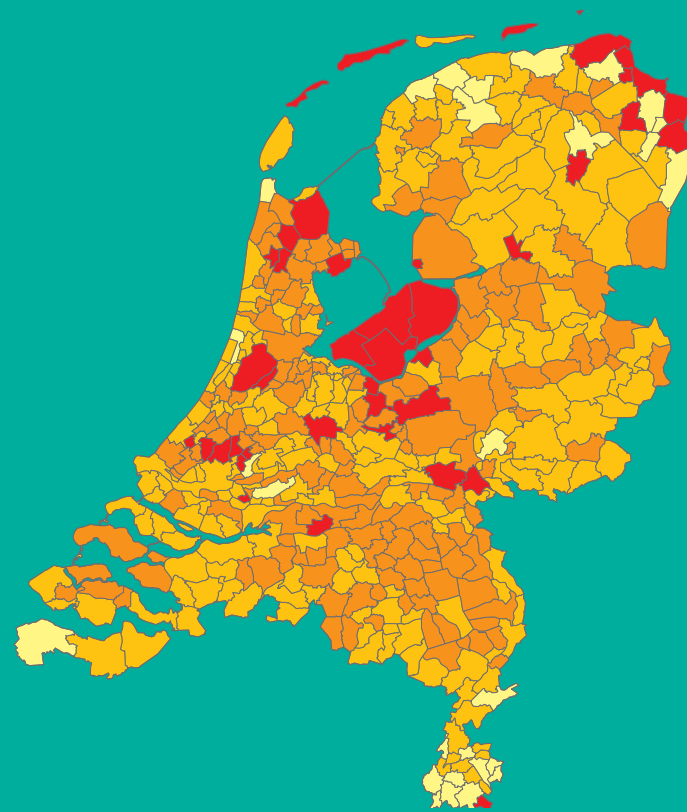
Figuur 12. Procentuele toename van het aantal huishoudens per provincie tussen 2007 en 2025

Kaart 1. Procentuele bevolkingsgroei per gemeente tussen 2007 en 2025

Kaart 2. Procentuele toename van het aantal huishoudens per gemeente tussen 2007 en 2025

Vergrijzing

De leeftijdsopbouw van Nederland werd in 2007 getypeerd door een hoog percentage personen in de leeftijd van 35 tot 60 jaar; het gaat hier om de babyboomgeneratie en haar kinderen. Een groot deel van de babyboomers zal de komende jaren de 65-jarige leeftijd bereiken, waardoor het aantal 65-plussers behoorlijk zal toenemen, van 2,4 miljoen in 2007 tot 3,6 miljoen in 2025. Het aandeel van deze groep in de totale bevolking neemt toe van 14,5 naar 21,4 procent. Daarnaast zal het aantal 20-64-jarigen, de potentiële beroepsbevolking, afnemen. De 'grijze druk' loopt hierdoor op: er komen meer 'afhankelijke' ouderen en minder 'economisch actieven'. Vrijwel alle gemeenten zullen de komende jaren met een stijgend aandeel 65-plussers te maken krijgen. Dit betekent dat er bij het maken van beleid op het gebied van huisvesting, ruimtelijke ordening en zorg ook op regionaal niveau rekening moet worden gehouden met een vergrijzende bevolking.

Provincies

Zeeland was in 2007 de meest vergrijsde provincie. Het aandeel 65-plussers lag er op 17 procent. Ook in Limburg en Drenthe woonden relatief veel ouderen. Flevoland had verreweg het laagste aandeel 65-plussers: slechts 9 procent.

Het aandeel 65-plussers zal naar verwachting in alle provincies stijgen, het meest in Flevoland, met 10 procentpunt, en het minst in Groningen, met 6 procentpunt. Het aandeel 65-plussers in Flevoland zal de komende twintig jaar naar verwachting verdubbelen. De jonge pioniers die in de jaren tachtig van de vorige eeuw als twintigers en dertigers naar Flevoland verhuisden, zullen de komende jaren de 65-jarige leeftijd gaan bereiken. Flevoland blijft echter, met 18 procent 65-plussers, de minst vergrijsde provincie. De meest vergrijsde provincies in 2025 zijn Drenthe, Limburg en Zeeland. Eén op de vier inwoners in deze provincies is dan ouder dan 65 jaar.

Gemeenten in 2007

In 2007 hadden vooral de grensgemeenten van Nederland hoge aandelen 65-plussers, zoals gemeenten in Zeeuws-Vlaanderen, Zuid-Limburg en Oost-Drenthe (kaart 3). Veel jongeren verruilen deze landelijke gebieden vanwege werk en studie voor de steden, waardoor het aandeel ouderen toeneemt. De meest vergrijsde gemeente in 2007 was Laren, in de Gooi en Vechtstreek, met meer dan een kwart 65-plussers. Ook andere gemeenten in dit gebied zijn sterk vergrijsd; de streek is vanwege het aantrekkelijke landschap van oudsher in trek bij kapitaalkrachtige ouderen. De hoge huizenprijzen in combinatie met weinig nieuwbouw daarentegen, maken de Gooi en Vechtstreek juist onaantrekkelijk voor jonge starters op de woningmarkt. Ook andere gemeenten met hoge huizenprijzen, zoals Rozendaal, Heemstede en Wassenaar, laten een hoge vergrijzing zien. De minst vergrijsde gemeente was Urk, met 7 procent 65-plussers. In deze gemeente wonen veel grote gezinnen. Andere gemeenten met een laag percentage ouderen zijn Almere, Zeewolde en Houten. In deze gemeenten zijn in de afgelopen jaren veel eengezinswoningen gebouwd, waar jonge gezinnen of paren zijn gaan wonen. Ook typische studentensteden als Leiden en Groningen hebben een laag aandeel 65-plussers.

In de vier grote steden is de vergrijzing gering. Naast het grote aandeel jongeren houdt dit verband met het suburbanisatieproces van de afgelopen decennia, waarin veel stedelingen van middelbare leeftijd naar de randgemeenten zijn verhuisd en waardoor er anno 2007 relatief weinig ouderen wonen. Ook speelt een rol dat er in de vier grote steden relatief veel niet-westerse allochtonen wonen, die gemiddeld jonger zijn dan de autochtone stedelingen.

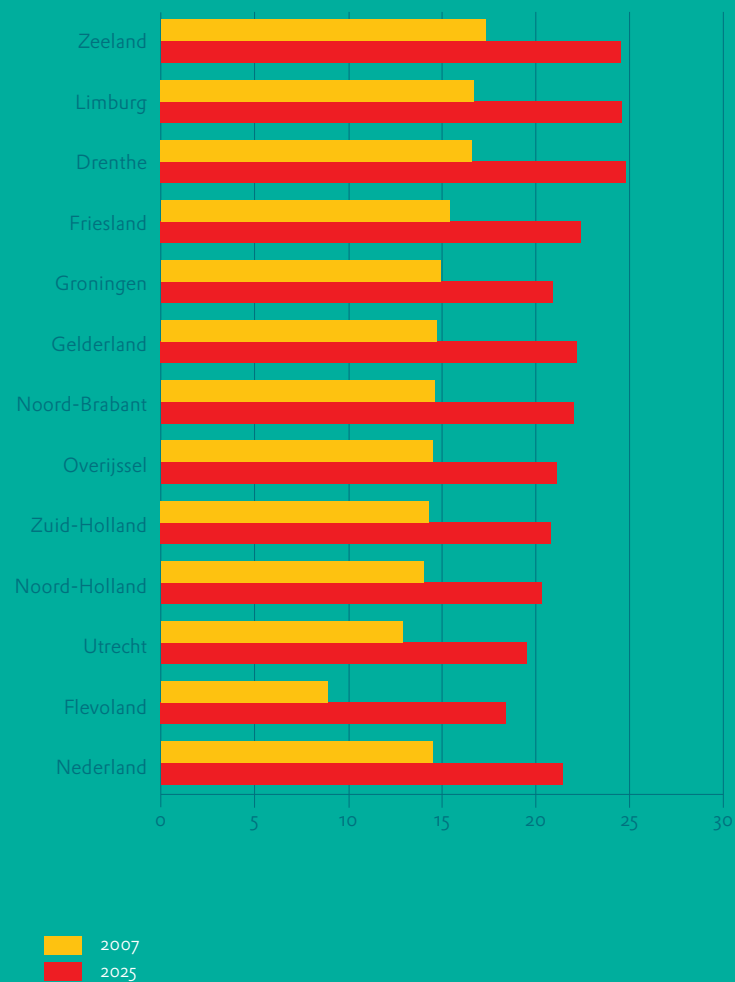
Gemeenten in 2025

In 2025 zal het aandeel 65-plussers volgens de prognose in alle gemeenten zijn toegenomen; alleen in de gemeente Laren blijft de vergrijzing stabiel (kaart 4). Waren er in 2007 nog 40 gemeenten met minder dan 12 procent 65-plussers, in 2025 komt dit niet meer voor. Bij het merendeel van de gemeenten ligt het aandeel ouderen in 2025 boven de 20 procent, terwijl de meeste gemeenten in 2007 minder dan 20 procent ouderen huisvestten.

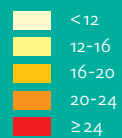
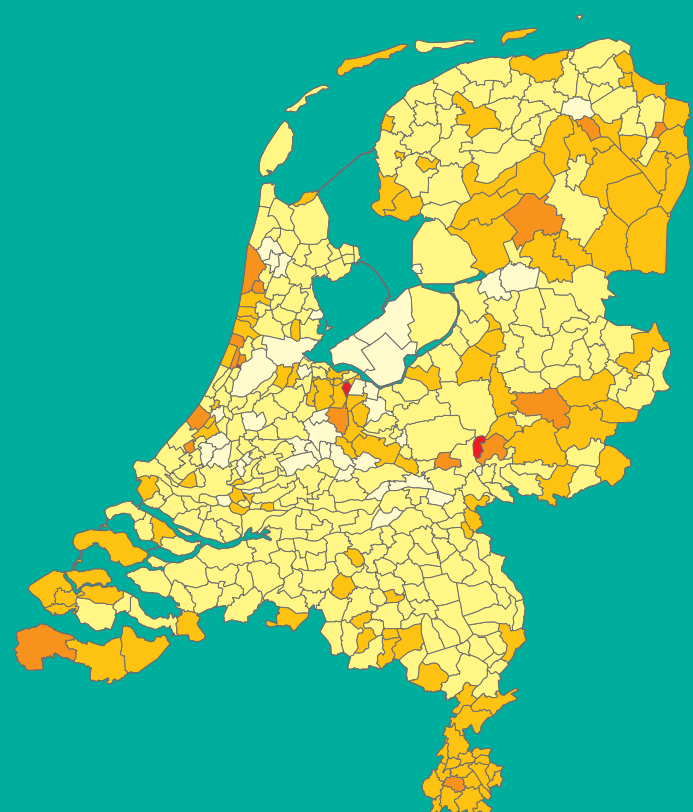
In 2007 en 2025 is de regionale spreiding van de vergrijzing ongeveer hetzelfde, met als oorzaak dat de patronen die aan de ruimtelijke verdeling ten grondslag liggen niet zijn veranderd. Zo zullen ook in de toekomst jongeren van het platteland naar de stad trekken. Verder zijn de 65-plussers van 2025 de 50-plussers van 2007, en is de verhuismobiliteit vanaf 50-jarige leeftijd gering. De meeste 50-plussers die in 2007 in de regio's woonden die toen ook veel 65-plussers telden, blijven daar dus naar verwachting de komende jaren wonen.

Gemeenten met een hoog percentage 65-plussers liggen in 2025 nog steeds in Zeeland, Limburg en Drenthe. Onder de minst vergrijsde gemeenten zijn veel grote steden te vinden, en studenten-steden als Groningen, Delft en Wageningen. Ook de gemeenten in Flevoland hebben naar verwachting in 2025 relatief weinig ouderen.

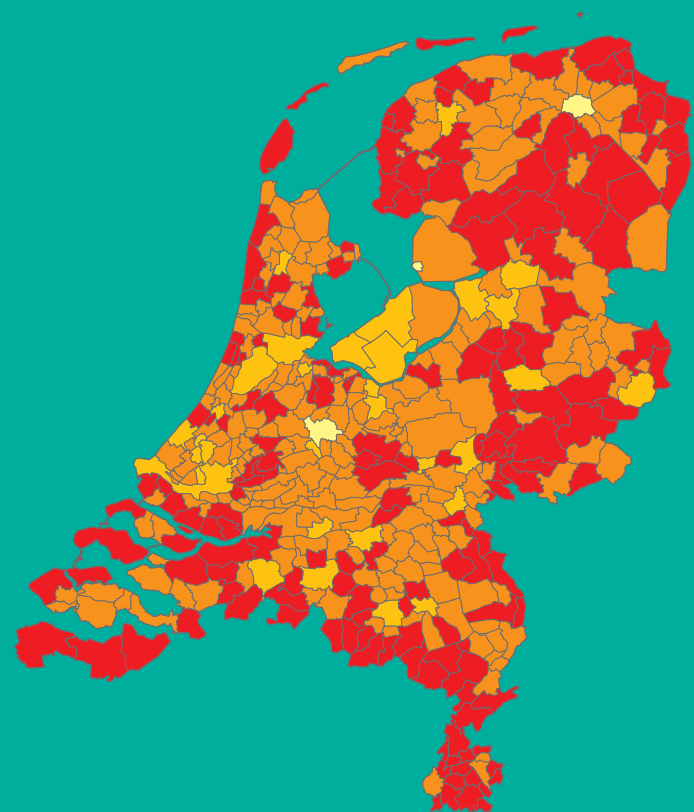
Figuur 13. Percentage 65-plussers per provincie, 2007 en 2025

Kaart3. Percentage 65-plussers per gemeente, 2007

Kaart4. Percentage 65-plussers per gemeente, 2025

Westerse allochtonen

In 2007 woonden er 1,4 miljoen westerse allochtonen in Nederland. Dit aantal zal naar verwachting stijgen tot 1,7 miljoen in 2025. Het aandeel westerse allochtonen in de bevolking zal stijgen van 8,8 naar 9,8 procent. Naast Indonesiërs gaat het overwegend om immigranten uit de EU-lidstaten. Dit is ook de snelst groeiende groep onder de westerse allochtonen.

Provincies

In 2007 had Limburg het grootste aandeel westerse allochtonen, namelijk 14 procent (figuur 14). De meesten zijn afkomstig uit België en Duitsland, en ze wonen overwegend in de grensgemeenten. Ook Noord-Holland en Zeeland hadden een hoog aandeel westerse allochtonen. In Noord-Holland gaat het vooral om immigranten uit Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, België en de Verenigde Staten, die voor studie of werk naar Nederland zijn gekomen. In Zeeland zijn de meesten afkomstig uit België, vooral in het grensgebied Zeeuws-Vlaanderen. In Friesland was het aandeel westerse allochtonen, met nog geen 5 procent, het laagst.

In 2025 heeft Noord-Holland, met 13 procent, naar verwachting het hoogste aandeel westerse allochtonen. In deze provincie en in Zuid-Holland en Flevoland wordt ook de sterkste stijging voorspeld. Friesland blijft de provincie met relatief het kleinste aantal westerse allochtonen (5 procent). In alle provincies zal het percentage westerse allochtonen naar verwachting stijgen; alleen in Limburg wordt een daling verwacht, wat samenhangt met het relatief grote aantal 65-plussers onder hen. Toch zal Limburg ook in 2025 nog een relatief grote westers-allochtone gemeenschap hebben (12 procent).

Gemeenten in 2007

Vooraf in de grensgemeenten van Nederland woonden in 2007 veel westerse allochtonen, in het bijzonder in Zeeuws-Vlaanderen, Zuid-Limburg en Noord-Brabant (kaart 5). Het gaat hier meestal om Belgische en Duitse immigranten. In Vaals behoorde bijna de helft van de inwoners tot deze bevolkingsgroep. Ook de grensgemeenten Kerkrade en Hulst en de gemeente Baarle-Nassau, die een tweelingdorp vormt met de Belgische enclave Baarle-Hertog,

hadden een hoog aandeel westers-allochtone inwoners. Daarnaast herbergt ook de Randstad veel westerse allochtonen; daar trekken niet alleen de vele internationale bedrijven die er zijn gevestigd, maar ook de universiteiten en hogescholen veel buitenlandse werknemers en studenten aan.

Van de vier grote steden hadden Amsterdam en Den Haag het grootste aandeel westerse allochtonen (14 en 13 procent). Rotterdam en Utrecht hadden, met beide 10 procent, een lager aandeel, iets boven het landelijk gemiddelde van 8,8 procent.

In kleinere gemeenten in de buurt van Den Haag woonden naar verhouding nog meer westerse allochtonen dan in de stad zelf. Mogelijk speelt hier de aantrekkelijker woonomgeving voor gezinnen een rol. Zo was in Wassenaar 22 procent van de bevolking van westers-allochtone afkomst, in Oegstgeest, Rijswijk en Leidschendam-Voorburg 14 procent. Hetzelfde is te zien rond Amsterdam, met vrij hoge aandelen in Bloemendaal (14 procent) en Amstelveen (18 procent). In deze gemeenten wonen veel werknemers van internationale bedrijven op en rond Schiphol en van internationale kantoren langs de Zuidas van Amsterdam.

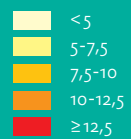
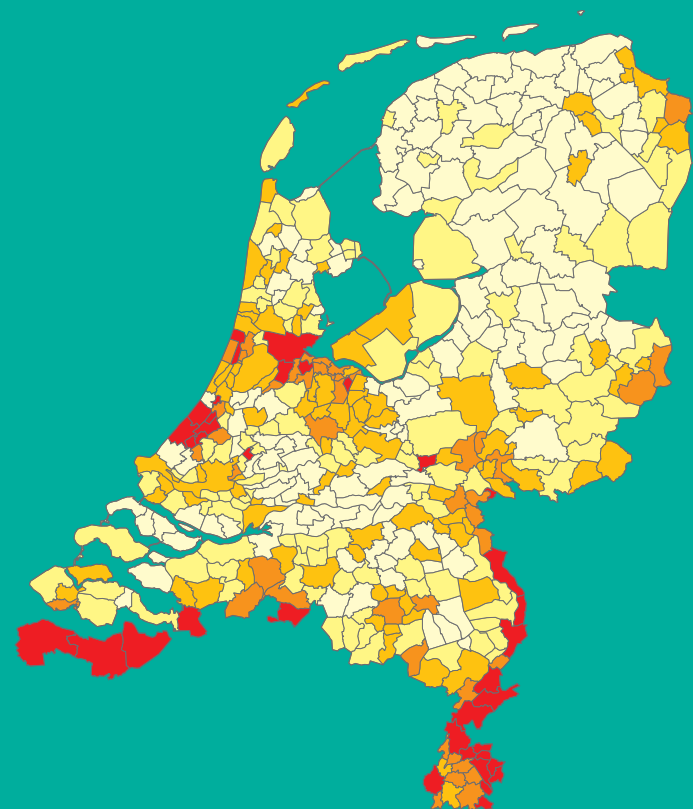
Gemeenten in 2025

In 2025 zal vooral het aandeel westerse allochtonen in gemeenten in de Randstad zijn toegenomen, met Wassenaar als koploper (31 procent). In Amstelveen zal hun aandeel stijgen naar 23 procent, en in Rijswijk, Leidschendam-Voorburg en Oegstgeest zal ongeveer 18 procent van de inwoners tot deze bevolkingsgroep horen (kaart 6).

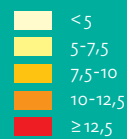
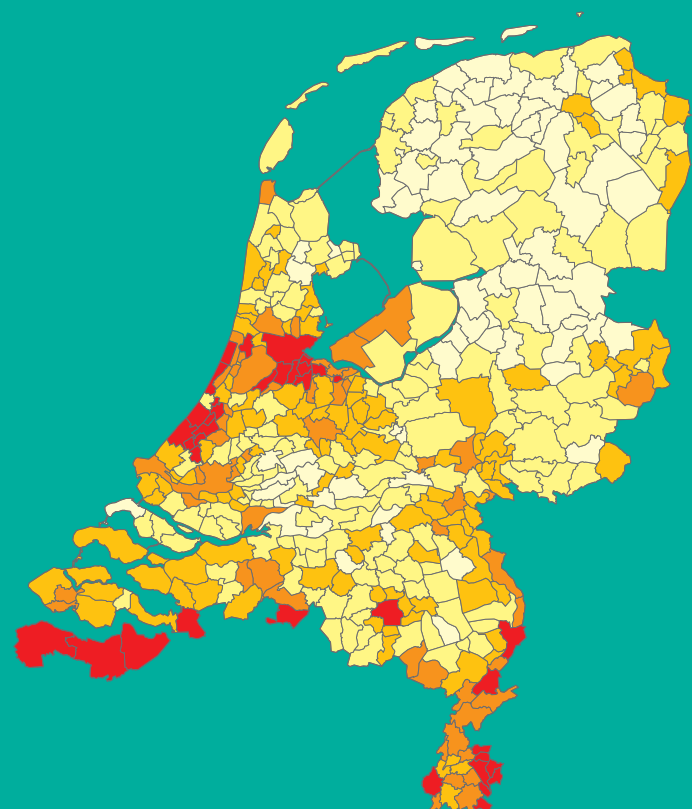
Ook in Den Haag stijgt het aandeel westerse allochtonen naar verwachting sterk, van 13 procent in 2007 naar 20 procent in 2025. In Amsterdam stijgt hun aandeel van 14 naar 18 procent. Utrecht en Rotterdam laten licht stijgende aandelen zien, van 10 naar 11 procent.

De grensgemeenten in Zeeland en Limburg blijven in de toekomst een hoog percentage westerse allochtonen houden.

Kaart 5. Percentage westerse allochtonen per gemeente, 2007

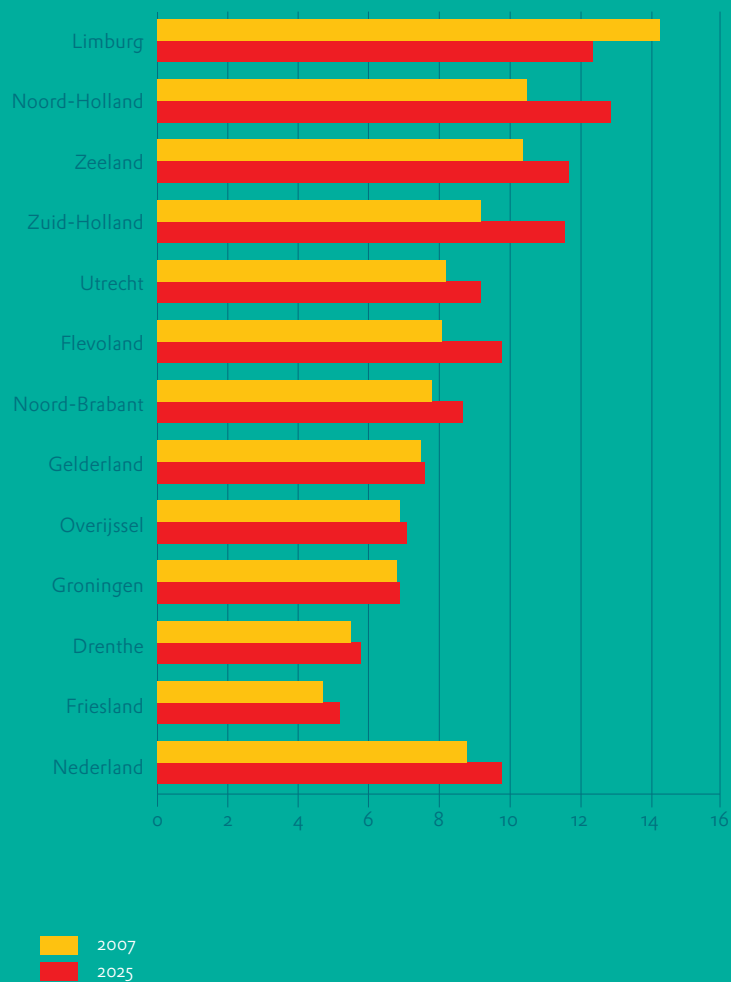

Kaart 6. Percentage westerse allochtonen per gemeente, 2025

Niet-westerse allochtonen

Figuur 14. Percentage westerse allochtonen per provincie, 2007 en 2025

Op 1 januari 2007 woonden er 1,7 miljoen niet-westerse allochtonen in Nederland. Twee derde van hen is afkomstig uit Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba, Turkije en Marokko. De overige niet-westerse allochtonen vormen een gemêleerde groep, deels bestaande uit asielzoekers (onder andere uit Iran, Irak en Afghanistan) en deels uit studenten en arbeidsmigranten (bijvoorbeeld uit China en India). De omvang van de tweede generatie niet-westerse allochtonen was in 2007 nog veel kleiner dan die van de eerste generatie.

Het aantal niet-westerse allochtonen zal naar verwachting stijgen tot 2,2 miljoen in 2025; hun aandeel in de bevolking zal stijgen van 11 naar 13 procent. Deze toename komt vooral voor rekening van de tweede generatie, die in 2025 in omvang bijna even groot zal zijn als de eerste generatie.

Provincies

Niet-westerse allochtonen wonen overwegend in de westelijke provincies (figuur 15). Flevoland kende in 2007 het hoogste aandeel niet-westerse allochtonen, met 18 procent; vooral in Almere is hun aandeel hoog, namelijk een kwart, maar ook Lelystad komt, met 18 procent, hoog uit de bus. In Noord- en Zuid-Holland komt het aandeel niet-westerse allochtonen eveneens boven de 15 procent uit. De hoge score wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door de drie grote gemeenten.

Naar verwachting zal het percentage niet-westerse allochtonen in alle provincies toenemen. Vooral in Flevoland zal het sterk stijgen, namelijk naar 21 procent in 2025. In Noord- en Zuid-Holland zal de toename beperkt zijn, terwijl het aandeel in de overige provincies juist weer sterker zal toenemen; de provinciale verschillen in het percentage niet-westerse allochtonen zullen daardoor in de toekomst geringer worden. Friesland en Drenthe blijven hekken-sluiters, met aandelen van ongeveer 7 procent.

Gemeenten in 2007

Het merendeel van de niet-westerse allochtonen woonde in 2007 in de Randstad; zo lichten de diverse grote gemeenten daar op kaart 7 duidelijk op. Amsterdam, Rotterdam en Den Haag lopen

hierbij voorop: een op de drie inwoners daar was van niet-westerse afkomst. Daarnaast kennen Almere, Schiedam, Diemen en Utrecht hoge aandelen niet-westerse allochtonen, met scores boven de 20 procent. In de kleinere plattelandsgemeenten was dat aandeel laag. In twee derde van alle gemeenten bleef het aandeel niet-westerse allochtonen onder de 5 procent steken.

De diverse groepen niet-westerse allochtonen zijn overigens niet gelijkmatig over Nederland verspreid. Zo wonen Surinamers en Antillianen overwegend in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Almere. Vooral in Almere wonen veel Surinamers, van wie velen vanuit Amsterdam zijn verhuisd vanwege het ruime en aantrekkelijke woningaanbod aldaar. Den Helder telt relatief veel Antillianen, wat samenhangt met de aanwezigheid van de marinebasis; zowel op de Antillen als in Nederland zijn veel Antillianen werkzaam bij de marine. Ook Turken en Marokkanen wonen geconcentreerd in de grote steden in het westen van Nederland; zij vonden zo'n halve eeuw geleden emplooi in de Randstedelijke industriële sector. Daarnaast trokken ze naar diverse andere industriesteden, zoals Eindhoven in Noord-Brabant (Philips) en Enschede in Twente (textielindustrie).

Gemeenten in 2025

In 2025 (kaart 8) zijn er grote regionale veranderingen ten opzichte van de situatie in 2007. Op de kaart voor 2007 zijn vooral geïsoleerde kernen met een hoog percentage niet-westerse allochtonen zichtbaar, maar in 2025 zijn de hoog scorende kernen uitgebreid met aangrenzende gemeenten, waardoor er diverse zones met een groot aandeel niet-westerse allochtonen zijn ontstaan. In de vier grote gemeenten is dit gepaard gegaan met een lichte daling van het aandeel niet-westerse allochtonen. In Amsterdam, Rotterdam en Den Haag is het aandeel in 2025 net iets onder de 30 procent gezakt en in Utrecht net iets onder de 20; de drie eerstgenoemde gemeenten blijven niettemin de lijst aanvoeren. De verschuiving naar de randgemeenten wordt veroorzaakt door het proces van suburbanisatie; volgens de prognose zullen ook veel niet-westerse allochtonen, net als de vele autochtonen die hen voorgingen, de komende jaren (uit de achterstandswijken) van de grote stad naar (nieuwbouwlocaties in) de randgemeenten verhuizen. Dit proces zal zich overigens niet alleen rond de grote steden in de Randstad voordoen,

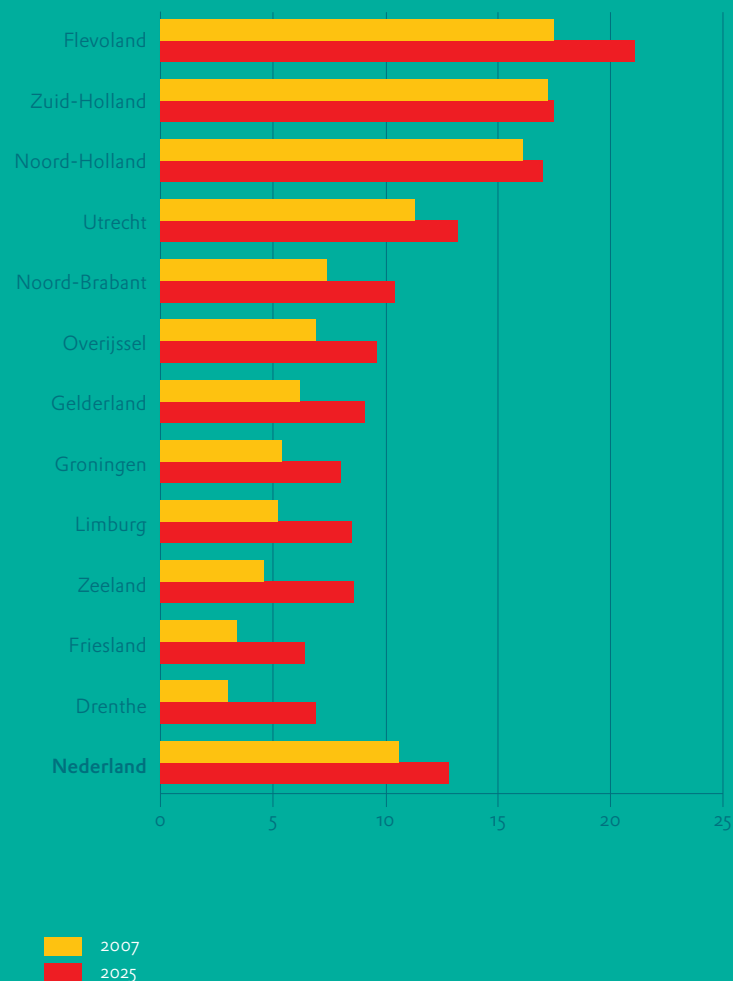
maar (vooral) ook in Noord-Brabant. Almere huisvest al jarenlang ook veel niet-westerse allochtonen uit de grote stad; in dit geval gaat het tot dusverre voornamelijk om Surinamers afkomstig uit Amsterdam. In de toekomst zullen naar verwachting ook andere herkomstgroeperingen zich hierbij aansluiten. Hierdoor zal het percentage niet-westerse allochtonen ook in Almere nog wat toenemen.

De vier grote gemeenten en Almere nader bekeken

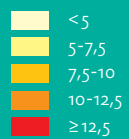
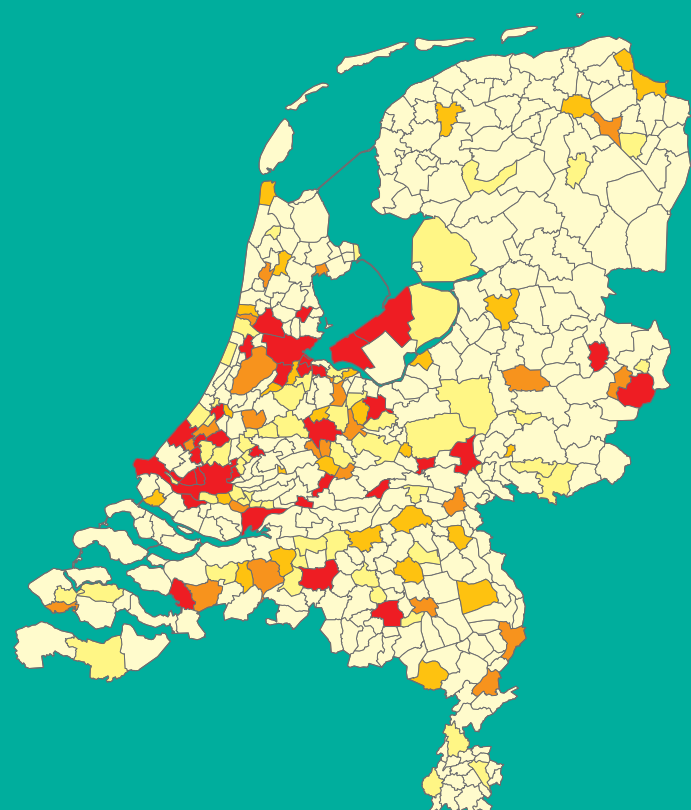
In 2007 woonde ruim 40 procent van alle niet-westerse allochtonen in een van de vier grote steden of Almere. In 2025 zal dat aandeel naar verwachting zijn afgenomen naar ruim 30 procent. In Amsterdam, Rotterdam en Den Haag neemt het aantal inwoners van niet-westerse herkomst als gevolg van de suburbanisatie zelfs in absolute aantallen af, terwijl in Utrecht en Almere nog een verdere stijging wordt verwacht (figuur 16). Ook de samenstelling van deze groep zal danig gaan veranderen: het aandeel van de eerste generatie zal tussen 2007 en 2025 gaan dalen, terwijl het aandeel van de tweede generatie juist gaat stijgen (figuur 17). Dit houdt verband met een dalend aantal immigranten van niet-westerse herkomst (eerste generatie), terwijl de aanwezige eerste generatie hier nog wel kinderen zal krijgen en de tweede generatie dus in omvang zal toenemen. Door deze tegengestelde trends zal de tweede generatie in 2025 bijna even groot zijn als de eerste generatie.

De daling van het aantal niet-westerse allochtonen in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag valt vooral toe te schrijven aan een afname van het aantal Surinamers en in mindere mate Marokkanen en Turken (figuur 18). Zij zullen in de toekomst voornamelijk betrokken zijn bij het proces van suburbanisatie. Het aantal Antillianen en Arubanen blijft vrijwel gelijk; velen van hen komen naar Nederland vanwege studiedoeleinden, wat hun voorkeur voor de grote gemeenten verklaart. Het aantal overige niet-westerse allochtonen zal nog wel toenemen; ook op nationaal niveau zal deze categorie de sterkste toename vertonen.

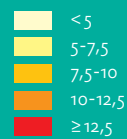
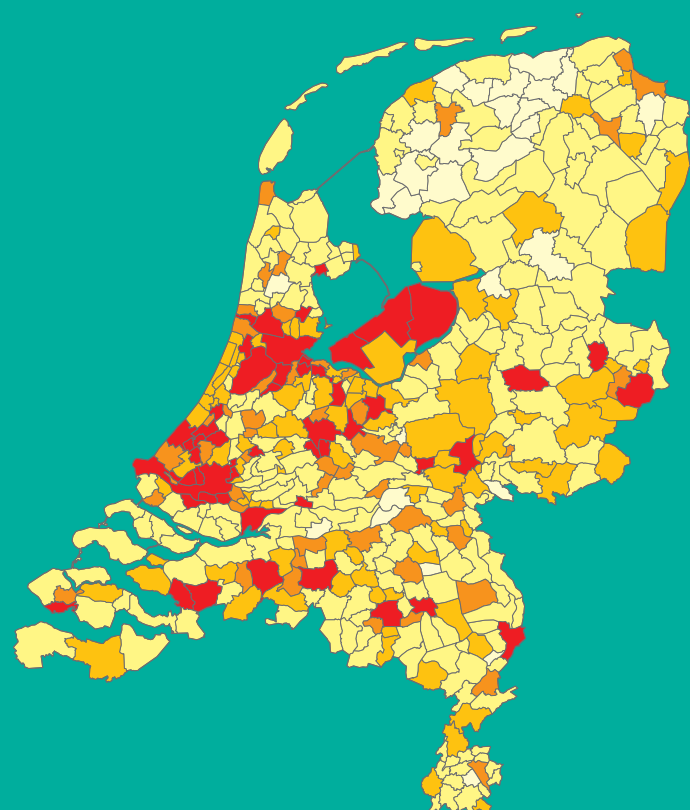
Figuur 15. Percentage niet-westerse allochtonen per provincie, 2007 en 2025

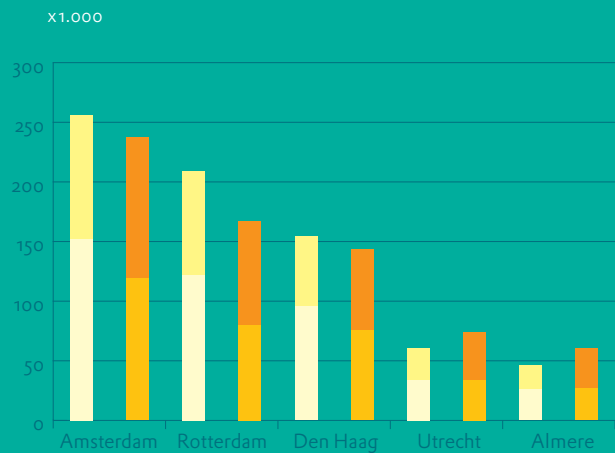
Kaart 7. Percentage niet-westerse allochtonen per gemeente, 2007

Kaart 8. Percentage niet-westerse allochtonen per gemeente, 2025

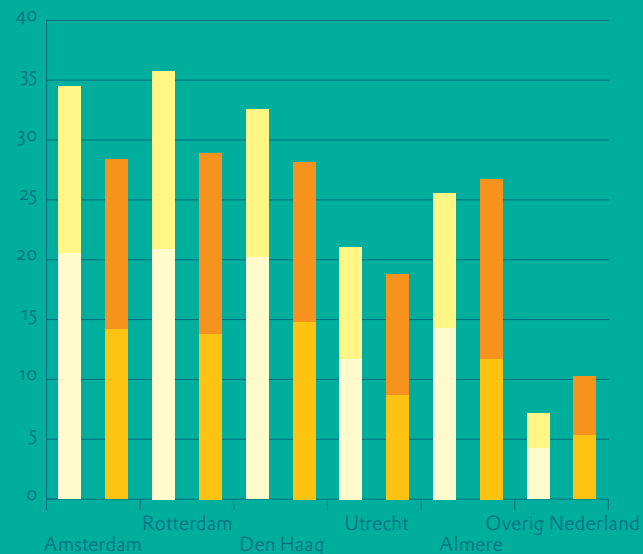

Figuur 16. Aantal niet-westerse allochtonen in de vier grote gemeenten en Almere, 2007 en 2025

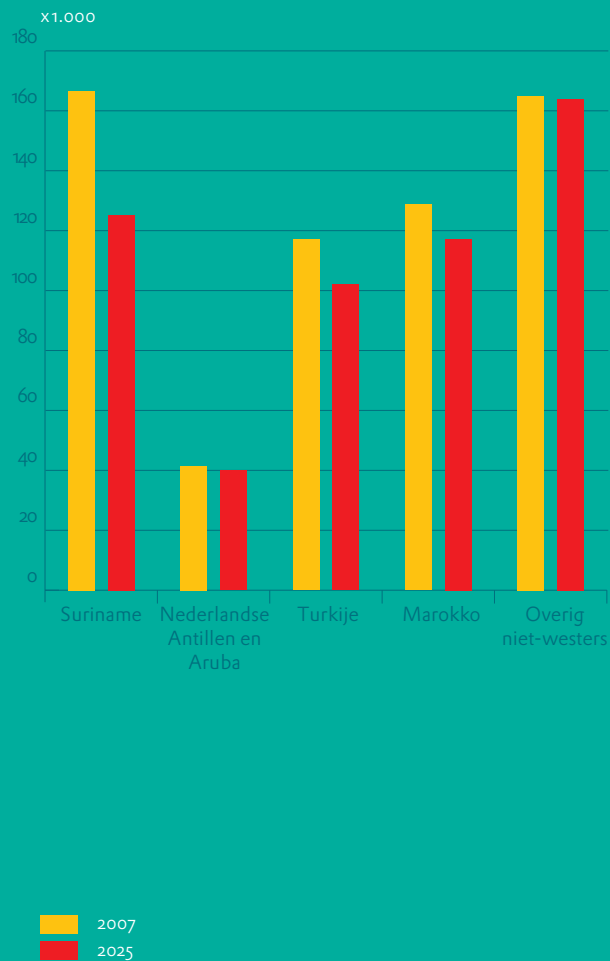
■ 2007 Eerste generatie allochtonen
■ 2007 Tweede generatie allochtonen
■ 2025 Eerste generatie allochtonen
■ 2025 Tweede generatie allochtonen

Figuur 17. Percentage niet-westerse allochtonen in de vier grote gemeenten, Almere en overig Nederland, 2007 en 2025

■ 2007 Eerste generatie allochtonen
■ 2007 Tweede generatie allochtonen
■ 2025 Eerste generatie allochtonen
■ 2025 Tweede generatie allochtonen

Figuur 18. Aantal niet-westerse allochtonen naar herkomstgroepering in de vier grote gemeenten, 2007 en 2025

Eenpersoons- huishoudens, paren en eenoudergezinnen

In dit hoofdstuk gaan we in op (verwachte) ontwikkelingen onder de huishoudens. Daarbij zoomen we in op drie typen huishoudens: alleenstaanden, paren en eenouders; de trends in het totale aantal huishoudens zijn al aan bod geweest in het hoofdstuk 'Regionale groei en krimp'.

Eenpersoonshuishoudens

Provincies

In Noord-Holland was het aandeel alleenstaanden in 2007, met 41 procent, het hoogst (figuur 19). Jongeren die uit huis gaan, verhuizen voor studie of werk vaak naar de grote steden. Vooral de Randstedelijke provincies zijn aantrekkelijk, omdat daar veel opleidingsmogelijkheden en banen zijn. Dit geldt wat betreft de onderwijsinstellingen ook voor (in het bijzonder de stad) Groningen. In provincies met weinig banen en scholingsmogelijkheden trekken jongeren juist weg op het moment dat zij zelfstandig gaan wonen; dit geldt vooral voor Drenthe, Friesland, Zeeland en Limburg.

Behalve door selectieve verhuisstromen ontstaan er regionale verschillen in het aandeel alleenstaanden door verschillen in gebeurtenissen in de levensloop, zoals de leeftijd waarop kinderen het ouderlijk huis verlaten, en de mate waarin inwoners gaan samenwonen of juist uit elkaar gaan. Zo is in Noord- en Zuid-Holland de geneigdheid om te gaan samenwonen iets kleiner en de kans om uit elkaar te gaan duidelijk groter dan in andere provincies (De Jong e.a. 2006), wat een versterkende invloed heeft op het aandeel alleenstaanden. Het wat lagere aandeel alleenstaanden in Noord-Brabant, Overijssel en Gelderland komt mede doordat jongeren in deze provincies op latere leeftijd uit huis gaan dan elders, en daarna minder vaak alleen gaan wonen. Hoewel kinderen in Zeeland het vroegst het ouderlijk huis verlaten (De Jong e.a. 2006), is het aandeel alleenstaanden daar toch laag; dit houdt verband met de geringe opleidings- en werkmogelijkheden daar en bijgevolg de trek naar andere provincies.

Flevoland had in 2007 het laagste aandeel eenpersoonshuishoudens (28 procent). Deze provincie trekt door het overheersende aanbod aan eengezinswoningen weinig alleenstaande jongeren. Daarnaast speelt een rol dat Flevoland weinig alleenstaande ouderen telt. Van alle huishoudens in Nederland bestaat 11 procent

uit alleenstaande 65-plussers. Hierin valt weinig regionale variatie te bespeuren, met als belangrijke uitzondering Flevoland, waar het percentage rond 4 procentpunten lager ligt.

In 2025 zal het aandeel eenpersoonshuishoudens in alle provincies beduidend zijn toegenomen (figuur 19). Noord-Holland en Groningen voeren dan nog steeds de lijst aan, maar Flevoland bezet niet langer de laatste positie; deze is door Drenthe overgenomen. Flevoland combineert een sterke toename van het aantal alleenstaande 65-plussers (de huidige gezinnen die dan de hogere leeftijden bereiken) met een groter aantal jongere alleenstaanden (zowel gescheiden paren als jongeren die in Flevoland zijn opgegroeid en op een leeftijd komen waarop zij zelfstandig willen gaan wonen). In Zeeland, Noord-Brabant en Limburg speelt de vergrijzing een belangrijke rol bij de toename van het aandeel alleenstaanden.

Gemeenten

Op de kaart met het aantal eenpersoonshuishoudens per gemeente in 2007 (kaart 9), springen vooral de steden eruit. De hoogste aandelen eenpersoonshuishoudens worden gevonden in de studentensteden en de vier grote steden. Groningen en Wageningen komen (vooral door het hoge aanbod aan opleidingsmogelijkheden) op de eerste en tweede plaats, beide met bijna 60 procent eenpersoonshuishoudens. Amsterdam en Utrecht komen (door een combinatie van een groot aanbod aan onderwijsinstellingen en banen) op de derde en vierde plaats, beide met ongeveer 55 procent. Ook het hoge aandeel alleenstaanden in Delft, Nijmegen, Leiden, Den Haag, Rotterdam en Leiden wordt veroorzaakt door de grote aantrekkingskracht van deze (universiteits)steden op alleenstaande jongeren.

Bij andere gemeenten houdt het hoge aandeel eenpersoonshuishoudens vooral verband met vergrijzing; zo hadden Heerlen, Hilversum, Bussum en Zandvoort in 2007 een groot aandeel (verweduwd) ouderen. Vlissingen, Maastricht en Zeist (waar veel op de stad Utrecht gerichte jongeren wonen) combineren een aantrekkingskracht op jongeren met een sterke vergrijzing, en tellen daardoor zowel veel alleenstaande jongeren als ouderen.

In de komende twintig jaar zal het aandeel eenpersoonshuishoudens in Nederland fors toenemen (kaart 10). Dit wordt echter niet veroorzaakt door meer jongeren (in de leeftijden tot 30 jaar); deze groep blijft in omvang in de toekomst vrijwel constant. Hierdoor zullen de studentensteden hun aandeel alleenstaanden naar verwachting niet (veel) verder zien toenemen. Het aantal alleenstaanden op middelbare leeftijden zal in Nederland echter duidelijk stijgen doordat relaties vaker uiteenvallen. Dit heeft vooral effect in gemeenten met veel (jonge) gezinnen. Ten slotte zal het aantal oudere alleenstaanden in Nederland fors oplopen, samenhangend met de vergrijzing. Vooral (plattelands)gemeenten die in 2007 al waren vergrijsd, zullen hiervan de effecten merken. Al met al betekent dit dat de huidige samenstelling van gemeenten naar leeftijdsklassen een sterke invloed zal hebben op de toekomstige toename van het aandeel alleenstaanden.

In Groningen, Wageningen, Amsterdam en Utrecht blijft het aandeel alleenstaanden in de toekomst vrijwel constant. Daarmee blijven deze vier gemeenten de topscoorders.

In 2025 zullen er veel meer steden zijn met meer dan 40 procent alleenstaanden. Apeldoorn, Venlo, Terneuzen en Sneek bijvoorbeeld, hadden in 2007 al een vrij hoog aandeel alleenstaanden; door de vergrijzing zal het aandeel alleenstaande ouderen sterk toenemen. Ook in veel (kleinere en vaak 'dure') plattelandsgemeenten zal het aandeel alleenstaanden in 2025 door vergrijzing boven de 40 procent stijgen: gemeenten in het Gooi, de Utrechtse Heuvelrug, en kustgemeenten als Zandvoort en Noordwijk; in 2007 telden deze gemeenten al veel 65-plussers.

Paren

Provincies

Terwijl de grote steden en studentensteden veel alleenstaanden aantrekken, trekken veel paren daar juist weg. Hierdoor was in Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Groningen het aandeel paren in 2007 relatief laag (figuur 20). Overigens geldt wel dat het lage aandeel paren in de steden in de meeste provincies deels wordt gecompenseerd door een hoog aandeel in de suburbane, omliggende gemeenten. De gezinnen die wegtrekken uit Amsterdam, verlaten echter ook vaak de provincie; het aandeel paren was, met 51 procent, in 2007 dan ook in Noord-Holland het laagst. Zij

verhuizen bij uitstek naar (de eengezinswoningen in) Flevoland, de provincie die, op Drenthe na, in 2007 het hoogste aandeel paren had. Ook in Drenthe, Friesland, Zeeland en Limburg spelen selectieve verhuisstromen een rol bij het hoge aandeel paren. Terwijl alleenstaanden vaak uit deze provincies wegtrekken, bieden ze voor gezinnen wel een aantrekkelijke woonomgeving. Mede hierdoor telt Drenthe het hoogste aandeel paren, met ruim 60 procent.

Bij het hoge aandeel paren in Overijssel, Gelderland en Noord-Brabant spelen provinciale verschillen in levensloopgebeurtenissen een rol. In deze provincies gaan kinderen doorgaans als gezegd relatief laat uit huis, mede omdat banen en opleidingsmogelijkheden vaak dichtbij worden aangetroffen. Jongeren kunnen daardoor gemakkelijk lang thuis blijven wonen. Ook gaan ze vaker direct vanuit het ouderlijk huis samenwonen of trouwen, in plaats van eerst een periode alleen te gaan wonen (De Jong e.a. 2006). In Overijssel, Zeeland en Gelderland lijkt het hoge aandeel paren verband te houden met een grote invloed van religie op het dagelijks leven en de levensloop. Door de heersende normen in de zogenoemde biblebelt¹, zullen mensen niet snel alleen gaan wonen en in plaats daarvan kiezen voor een gezin met kinderen.

Het aandeel paren zal in 2025 in alle provincies zijn gedaald (figuur 20). Samenhangend met de vergrijzing van de babyboomgeneratie zal een grote groep paren door verweduwing uiteenvallen. De afname van het aandeel paren is vooral hoog in Noord-Brabant en Limburg. Drenthe en Noord-Holland blijven echter de provincies met respectievelijk het hoogste en het laagste aandeel paren.

Gemeenten

Terwijl in het kaartbeeld over 2007 van de alleenstaanden de steden er direct uitsprongen, geldt voor dat van de paren (kaart 11) dat juist de plattelandsgemeenten het meest opvallen. In het algemeen bieden deze gemeenten aan paren (met kinderen) een aantrekkelijke woonomgeving (NGR & CBS 2001).

Voor al in het Groene Hart en op het platteland van Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel waren in 2007 veel gemeenten met meer dan 70 procent paren. Omdat veel paren vanuit de steden in de Randstad naar het Groene Hart trekken, is het aandeel paren hier extra hoog. Dat extra hoge aandeel op het platteland van

Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel houdt verband met de hiervoor besproken patronen in de huishoudensvorming aldaar.

In 2025 zal het aandeel paren in bijna alle gemeenten zijn gedaald (kaart 12). Al eerder is gemeld dat 'het gezin' door de vergrijzing en individualisering op de terugtocht is (zie 'Nationale ontwikkelingen'). Naast de grote steden zullen ook steeds meer kleinere steden in 2025 minder dan 55 procent paren hebben. De gemeenten met de hoogste aandelen paren blijven de plattelandsgemeenten, vooral in het Groene Hart en het Rivierengebied. In Limburg, Groningen en Zeeland daalt, door de sterke vergrijzing, het aandeel paren ook in veel plattelandsgemeenten tot onder de 60 procent.

Eenoudergezinnen

Provincies

Flevoland was, met 9 procent, in 2007 de provincie met het hoogste aandeel eenoudergezinnen (figuur 21). In deze provincie wonen relatief veel jonge gezinnen met kinderen, zodat er bij een scheiding ook relatief vaak kinderen zijn betrokken. Bovendien wonen er in Flevoland veel Surinamers, Antillianen en Arubanen, onder wie veel vaker eenoudergezinnen voorkomen dan onder autochtonen (Latten 2004). Bij de helft van de gezinnen met kinderen gaat het in deze groepen om een eenoudergezin (Nimwegen & Esveldt 2006).

Ook Noord- en Zuid-Holland hadden in 2007 een relatief hoog aandeel eenoudergezinnen. Hiervoor merkten we op dat de scheidingskans in deze provincies ook hoger is dan doorsnee, en dat geldt ook als er kinderen in het spel zijn (NGR & CBS 2001). In Drenthe, Friesland, Overijssel en Zeeland komen eenoudergezinnen wat minder vaak voor, met aandelen van 5 tot 6 procent. In deze provincies ligt de kans om uit elkaar te gaan wat lager dan in andere provincies (De Jong e.a. 2006).

In de toekomst zal het aandeel eenoudergezinnen in Nederland niet stijgen, wel treden er verschuivingen op tussen de provincies (figuur 21). Vooral in Flevoland gaat het aandeel eenoudergezinnen sterk dalen. In 2007 woonden hier relatief veel gezinnen met kinderen, maar in 2025 zal de samenstelling naar typen huishoudens diverser zijn: er zullen meer jonge alleenstaanden, jonge stellen zonder kinderen en oudere stellen zonder (thuiswonende) kinde-

ren wonen. In het kielzog van de sterke afname van het aandeel gezinnen met kinderen, neemt ook de kans op de vorming van eenoudergezinnen sterk af. Ook voor Noord- en Zuid-Holland ligt een afname van het aandeel eenoudergezinnen in het verschiet. In de andere provincies gaat het aandeel eenoudergezinnen juist stijgen. De provinciale verschillen nemen hierdoor in de toekomst af.

Gemeenten

Uit kaart 13, met het aandeel eenoudergezinnen in 2007, komt naar voren dat de hoogste scores worden gevonden in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Almere, Lelystad en Zoetermeer. In deze steden gaan paren vaker uit elkaar dan doorsnee. Amsterdam, Rotterdam en Den Haag zijn koplopers wat betreft het aandeel echtscheidingen (NGR & CBS 2001). In Almere, Lelystad en Zoetermeer wonen veel gezinnen met kinderen, waardoor er bij het uit elkaar gaan veelal kinderen in het spel zijn. Voor Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Almere speelt voorts een rol dat hier veel Surinamers en Antillianen wonen; alleenstaand moederschap is onder deze groepen vrij normaal.

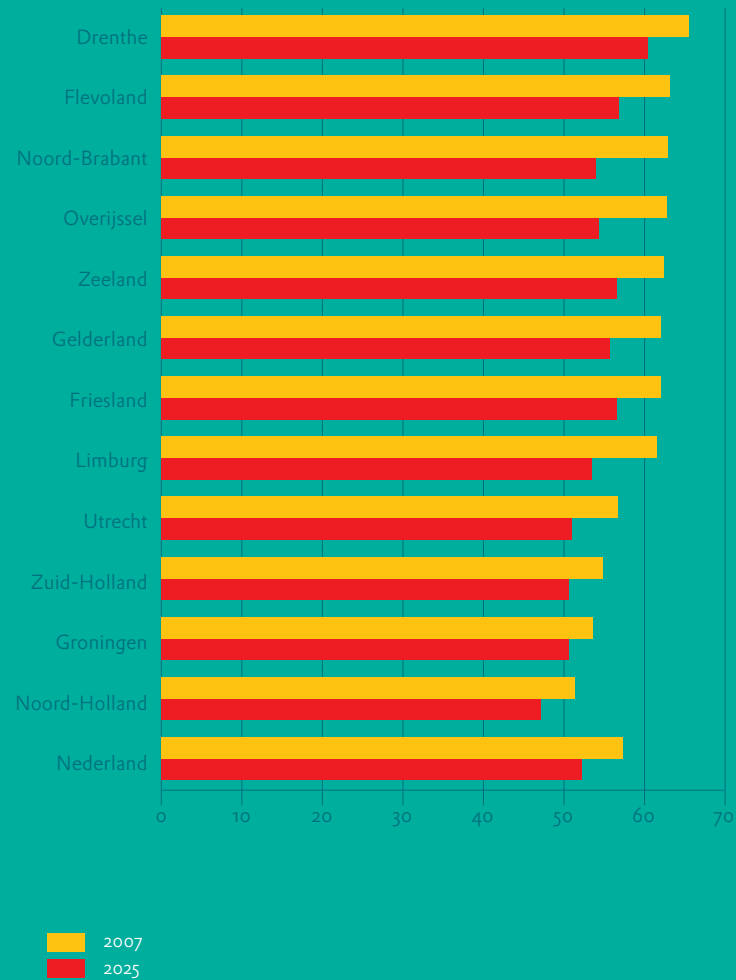
Net als in 2007 zijn de hoogste aandelen eenoudergezinnen in 2025 te vinden in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag (kaart 14). Nieuwkomers in de groep 'hoogscorende gemeenten' zijn onder andere Utrecht, Maastricht, Groningen, Tilburg en Eindhoven. In de voormalige groeikernen, zoals Almere, Zoetermeer, Houten en Spijkenisse, gaat het aandeel echter sterk dalen. In de jaren zeventig trokken voornamelijk paren met kinderen of een kinderwens naar deze gemeenten. In 2025 zullen er behalve gezinnen met kinderen, alleenstaanden en vooral paren zonder (thuiswonende) kinderen wonen, waardoor de kans op de vorming van een eenoudergezin veel kleiner is geworden.

1. Met deze term wordt de strook van gemeenten aangeduid die van oudsher veel gereformeerde en hervormde inwoners tellen. Deze strook loopt van Zeeland via zuidelijk Zuid-Holland en zuidwestelijk Gelderland naar de Veluwe en het westen van Overijssel.

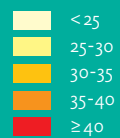
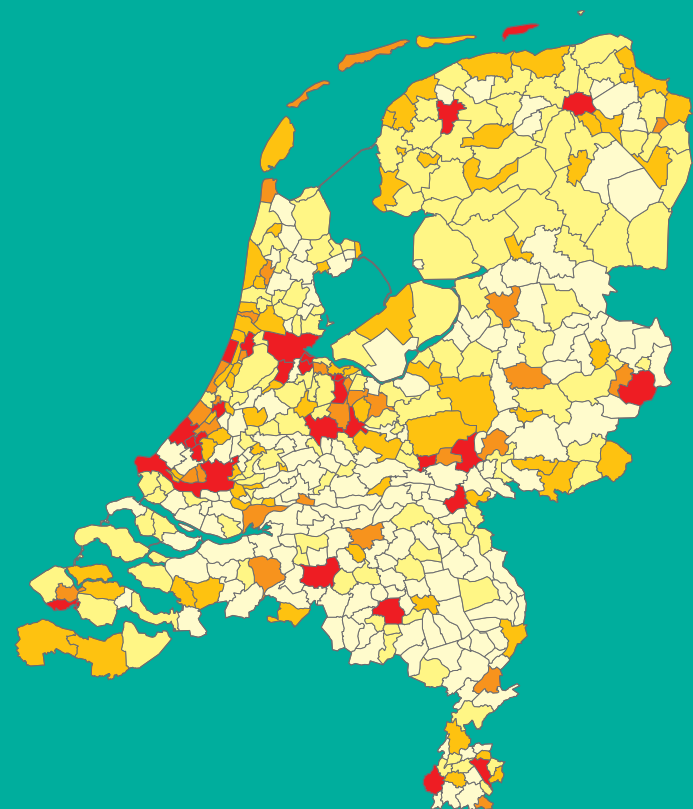
Figuur 19. Percentage eenpersoonshuishoudens per provincie, 2007 en 2025

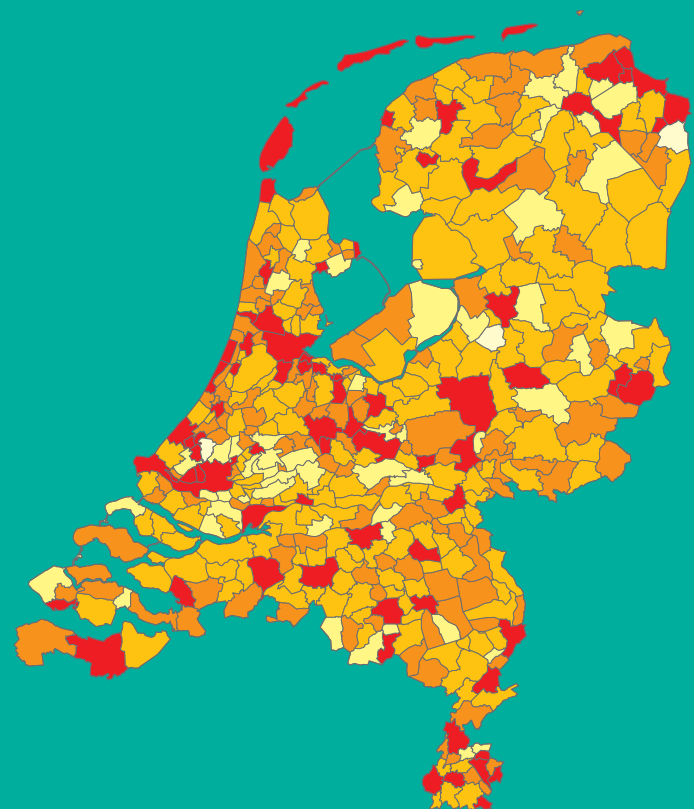
Figuur 20. Percentage paren per provincie, 2007 en 2025

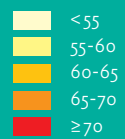
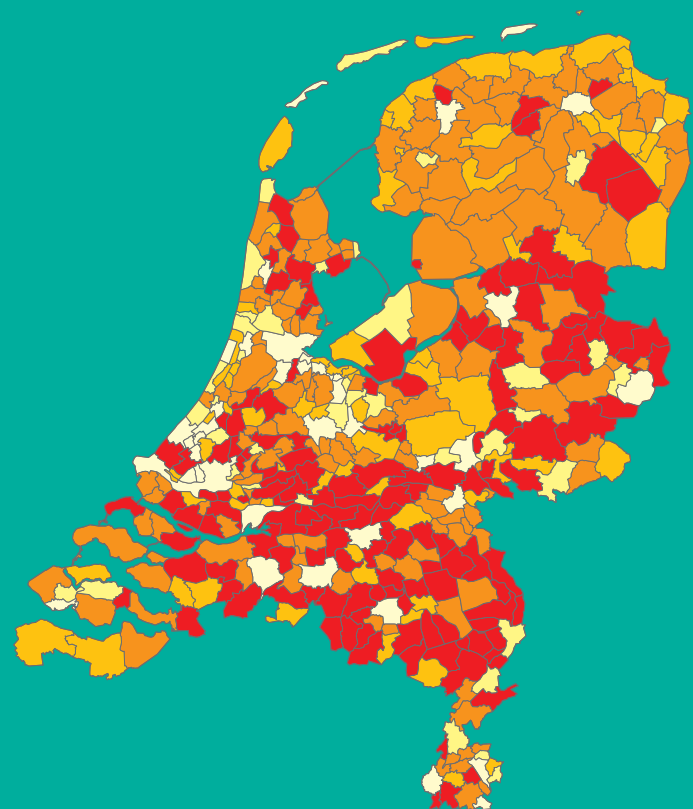
Kaart 9. Percentage eenpersoonshuishoudens per gemeente, 2007

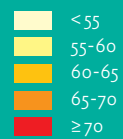
Kaart 10. Percentage eenpersoonshuishoudens per gemeente, 2025

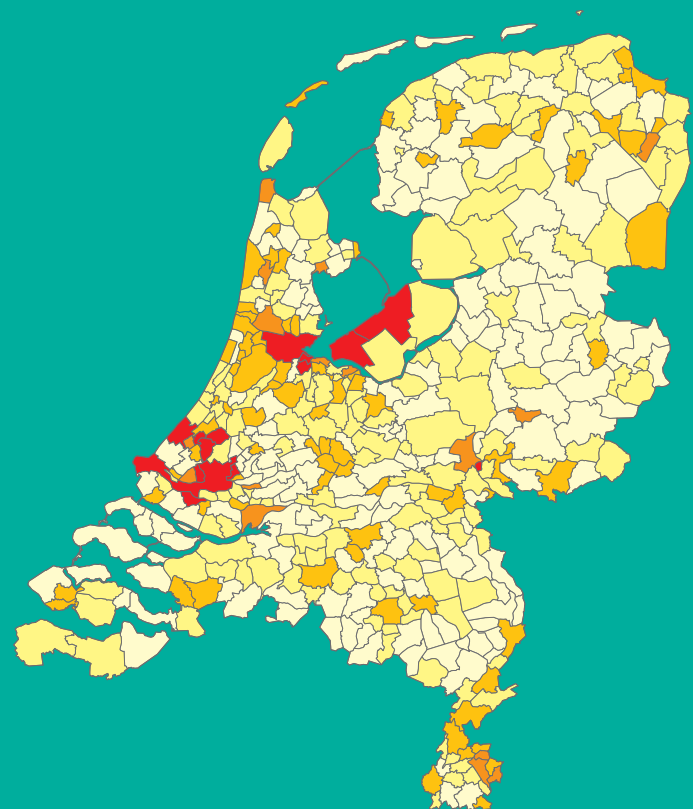
Kaart 11. Percentage paren per gemeente, 2007

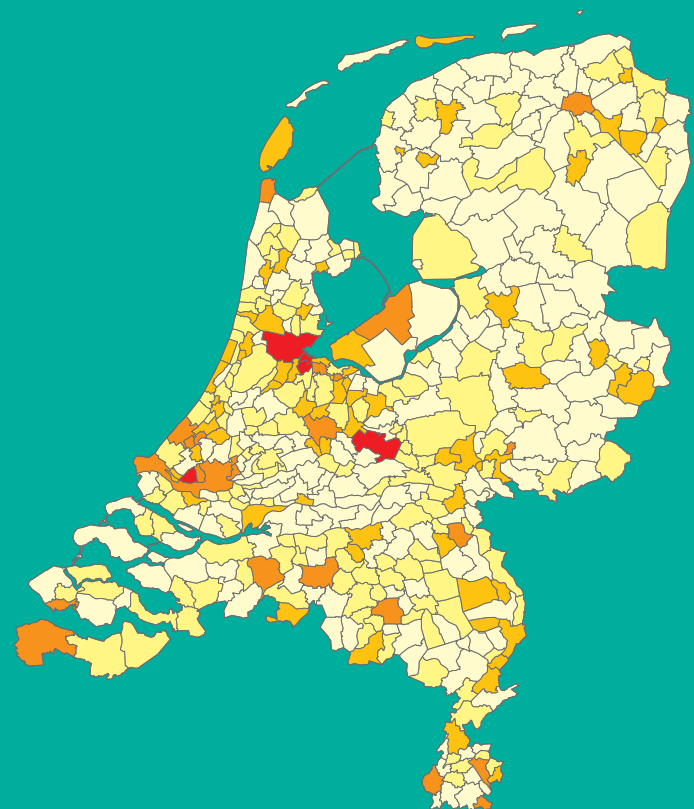
Kaart 12. Percentage paren per gemeente, 2025

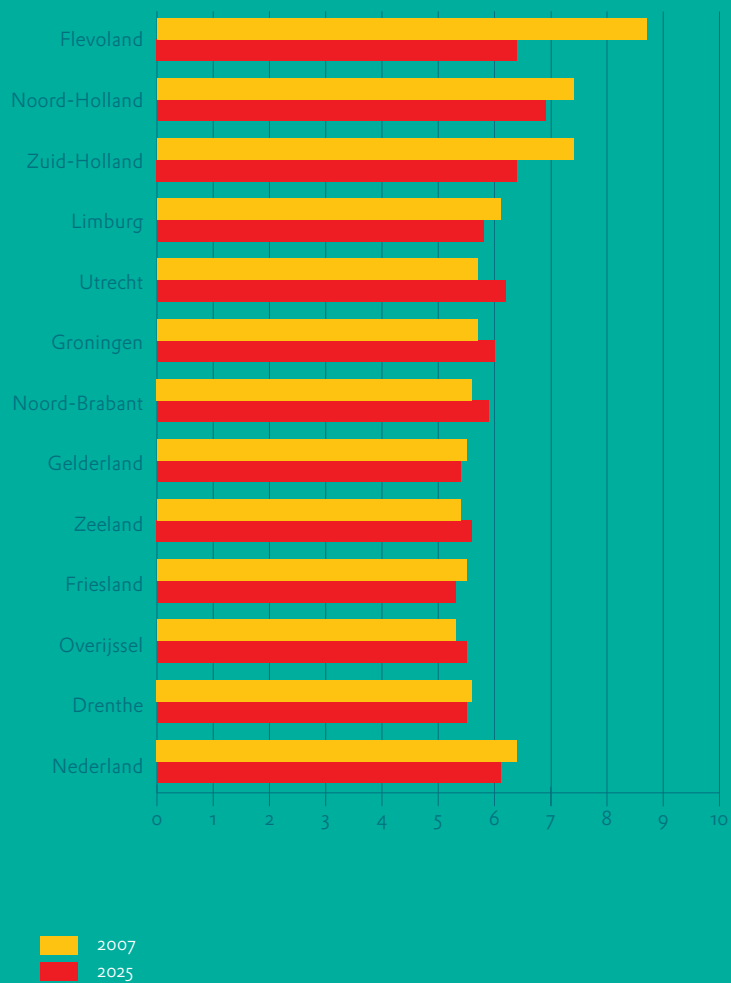
Kaart 13. Percentage eenoudergezinnen per gemeente, 2007

Kaart 14. Percentage eenoudergezinnen per gemeente, 2025

Figuur 21. Percentage eenoudergezinnen per provincie, 2007 en 2025

De potentiële beroepsbevolking

Nederland kan op grond van het criterium van banendichtheid (het aantal banen per vierkante kilometer) in drie zones worden ingedeeld: de Randstad, de intermediaire zone en de periferie (vergelijk Van Oort 2004). Deze dichtheid is in de Randstad – als economisch hart van Nederland – relatief hoog, in de intermediaire zone gemiddeld en in de periferie relatief laag. Niet geheel toevallig correspondeert deze indeling sterk met de bevolkingsdichtheid (het aantal personen per vierkante kilometer). Uit kaart 15, waarin de drie zones staan afgebeeld, blijkt dat de bevolkingsdichtheid in de Randstad bijna zes keer zo hoog is als in de periferie. De Randstad is aantrekkelijk als vestigingsregio: (nieuwe) inwoners kunnen hier relatief gemakkelijk een baan vinden of gaan studeren, (nieuwe) bedrijven en organisaties treffen hier relatief veel arbeidskrachten aan. Veel mensen en banen op een klein oppervlak betekent echter wel dat de ruimtedruk in de Randstad hoog is, wat tot hoge huizenprijzen en dure kantoorruimte leidt. De intermediaire zone biedt meer ruimte en lagere prijzen, en dit geldt in nog veel sterkere mate voor de periferie.

De ruimtelijke variatie in banendichtheid en ruimtedruk heeft belangrijke demografische effecten. De leeftijdsopbouw van de drie zones kan onderling gaan afwijken als gevolg van selectieve verhuissstromen; denk aan jongeren die vanuit de periferie en intermediaire zone voor studie of werk naar de Randstad trekken. Ook in de toekomst zal dit het geval zijn, waardoor leeftijdsgroepen zich per zone anders zullen ontwikkelen. In dit kader is het vooral interessant te kijken naar trends in de leeftijdsgroep van 20 tot 65 jaar, de bevolkingscategorie die ook wel kan worden aangeduid als de potentiële beroepsbevolking; de actuele beroepsbevolking is kleiner en bestaat uit dat deel van de bevolking dat twaalf uur of meer per week economisch actief is.

Krimp van de potentiële beroepsbevolking in Nederland

De vergrijzing baart velen al jarenlang zorgen. Dit is niet verwonderlijk gezien de hogere (medische) kosten en verzorgingsbehoefte die met een ouder wordende bevolking gepaard gaan. Daarnaast is er de kwestie van de financierbaarheid van dit overwegend niet-werkende deel van de bevolking. Omdat de (potentiële) beroeps-

bevolking hiervoor de lasten moet dragen, is het van groot belang hoe deze groep zich in de toekomst gaat ontwikkelen.

Figuur 22 geeft een beeld van de omvang van de groep jongeren, de potentiële beroepsbevolking en de 65-plussers in 2025 vergeleken met 2007. Voor de Nederlandse bevolking als geheel is er dan nog geen sprake van krimp (die zal pas na 2035 gaan optreden), maar twee van de drie leeftijdsgroepen zullen in de komende twintig jaar al in omvang krimpen. Het aantal jongeren (0-20-jarigen) is sinds 2004 aan het dalen, wat wordt veroorzaakt door een dalend aantal geboorten (omdat er minder vrouwen zijn in de meest vruchtbare leeftijden). In 2007 waren er nog 4 miljoen jongeren, in 2025 zal dit licht zijn gedaald tot 3,6 miljoen. Omdat opvoeding en onderwijs dure maatschappelijke kostenposten zijn, kan dit vanuit financieel oogpunt als gunstig worden beschouwd.

Uit het perspectief van het op peil houden van de omvang van de beroepsbevolking, is het echter ongunstig dat het aantal 20-64-jarigen ook gaat dalen. De potentiële beroepsbevolking telt tot rond 2010 10 miljoen personen, maar gaat daarna krimpen tot 9,7 miljoen in 2025. Dit komt omdat de babyboomgeneratie vanaf 2011 tot de 65-plussers gaat behoren; of anders gezegd: de babyboomers gaan in grote aantallen de potentiële beroepsbevolking verlaten, terwijl de instroom van jongeren te gering is om deze bevolkingscategorie getalsmatig op peil te houden.

Tegenover de krimp van de potentiële beroepsbevolking staat de forse toename van het aantal 65-plussers, namelijk van 2,4 miljoen in 2007 tot 3,6 miljoen in 2025. Naast de instroom van de babyboomgeneratie speelt ook de stijging van de levensverwachting een rol: in de afgelopen decennia zijn mensen steeds ouder geworden, en dit zal in de toekomst doorgaan.

Een krimpende potentiële beroepsbevolking wordt vaak geassocieerd met negatieve gevolgen voor de economie. De overweging daarbij is dat minder mensen op werkzame leeftijden impliceert dat er minder arbeidskrachten zijn om alle banen te vervullen. Van Dam e.a. (2006) merken echter op dat een krimpende beroepsbevolking ook kansen biedt: de werkloosheid zal dalen, en zolang de arbeidsparticipatie en (vooral) arbeidsproductiviteit blijven toenemen, is toch economische groei mogelijk. Desondanks blijft een krimpende beroepsbevolking wel problematisch als het gaat om de financierbaarheid van het niet-werkende deel van de bevolking.

Figuur 23 laat de verwachte ontwikkeling zien van de zogeheten demografische druk (jongeren en ouderen als aandeel van de potentiële beroepsbevolking). De demografische druk in Nederland stijgt vanaf 2007 met ruim 10 procentpunten, tot 75 procent in 2025. Dit betekent dat er dan voor elke persoon in de werkende leeftijd, 0,75 personen zijn die niet werken omdat zij te jong of te oud zijn. Dit levert niet alleen financiële problemen op (aangezien een steeds kleiner aantal mensen in de actieve leeftijden het geld moet verdienen voor een toenemend aantal inactieve jongeren en ouderen), maar ook personele: wie moeten het toenemende aantal hulpbehoevende ouderen verzorgen?

Sterke regionale variatie in de ontwikkeling van de potentiële beroepsbevolking

De drie zones verschillen sterk van elkaar wat betreft de ontwikkeling van de omvang van de potentiële beroepsbevolking. In de periferie zal deze bevolkingsgroep tussen 2007 en 2025 sterk dalen, te weten van ongeveer 3,3 miljoen in 2007 naar circa 3 miljoen in 2025 (figuur 24). In relatieve zin betekent dit een teruggang van 8 procent (figuur 25). In de intermediaire zone zal de potentiële beroepsbevolking ook krimpen, maar wel veel minder snel, namelijk met 4 procent (van 3,6 miljoen naar 3,2 miljoen). Voor de Randstad, ten slotte, is de verwachting dat hier geen krimp gaat optreden en dat de omvang van de groep 20-64-jarigen vrijwel stabiel zal blijven (met ongeveer 3,2 miljoen).

Bij deze variatie in de trends spelen selectieve verhuisstromen een rol, wat op zijn beurt weer samenhangt met verschillen in de aantrekkingskracht van de drie regio's. In het verleden zijn veel jongeren uit de periferie weggetrokken, met als bestemming vaak de Randstad. Hierdoor laat de leeftijdsopbouw in de periferie relatief minder jongeren zien dan die van de andere twee zones. Binnen de potentiële beroepsbevolking is de babyboomgeneratie in de periferie sterker vertegenwoordigd dan in de andere zones. Omdat deze generatie na 2010 de werkzame leeftijden gaat verlaten, zal dit in de periferie een sterkere daling van de beroepsbevolking veroorzaken dan in de andere regio's. Bovendien wordt verwacht dat jongeren ook in de toekomst de periferie de rug toe zullen keren om in de Randstad hun bestaan op te bouwen. Het verlies van de periferie (en hierdoor de krimp) betekent dan de

winst (en hierdoor geen krimp) van de Randstad. Dit geeft aan hoe belangrijk de economische aantrekkingskracht is voor de bevolkingsontwikkeling van 20-64-jarigen.

De Randstad, op zijn beurt, wordt ook geconfronteerd met het vertrek van bepaalde leeftijdsklassen. Veel jongeren daar komen na het afronden van hun opleiding of na er enkele jaren te hebben gewerkt in de levensfase dat ze een gezin met kinderen willen vormen. Door de krapte op de woningmarkt en de hoge huizenprijzen zal een deel van hen naar de intermediaire zone verhuizen, waar de kansen op een betaalbare eengezinswoning groter zijn. Steden als Almere en Amersfoort hebben een groene woon-omgeving, een aantrekkelijke huizenmarkt en bovendien voldoende werkgelegenheid. Mede door de komst van deze jonge gezinnen zal de krimp van de beroepsbevolking in de intermediaire zone minder hard toeslaan dan in de periferie. In de Randstad zal geen krimp plaatsvinden, niet alleen door de komst van jongeren, maar ook omdat daar dan relatief minder babyboomers zullen zijn, waardoor het effect van de uittreding van deze groep uit de beroepsbevolking minder sterk zal zijn.

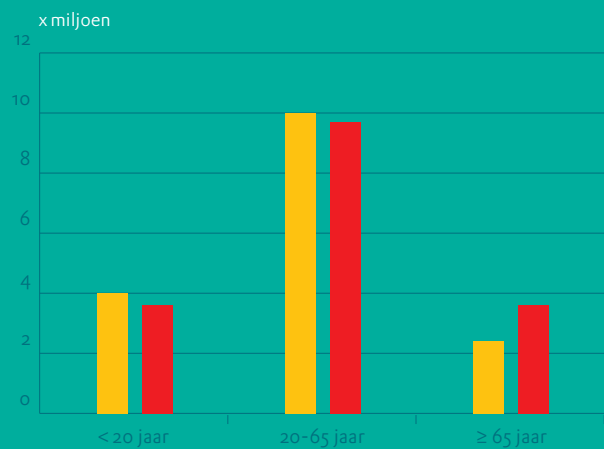
Behalve in de ontwikkeling van de omvang van de potentiële beroepsbevolking, verschillen de drie zones sterk in de ontwikkeling van de demografische druk (figuur 26). De Randstad heeft gedurende de gehele prognoseperiode de laagste demografische druk, terwijl de periferie voortdurend de hoogste druk kent. In de periferie trekken veel 20-30-jarigen weg, terwijl de meeste ouderen er blijven wonen. Dit leidt tot relatief veel ouderen, wat in combinatie met een relatief kleine beroepsbevolking een hoge demografische druk veroorzaakt. Niet alleen geografisch, maar ook in termen van demografische druk neemt de intermediaire zone een tussenpositie in. De druk ligt er door de zogenoemde groene druk (het aantal jongeren tot 20 jaar gerelateerd aan de bevolking van 20-65 jaar) hoger dan in de Randstad. Veel stellen met kinderen of een kindervens hebben de drukke Randstad verruild voor de ruimte en het groen in de intermediaire zone, waardoor hier veel jongeren tot 20 jaar wonen. Ondanks dat de intermediaire zone in termen van 'grijze druk' (het aantal 65-plussers op de bevolking van 20-65 jaar) niet verschilt van de Randstad, is de 'totale' demografische druk in de intermediaire zone wel hoger dan in de Randstad.

De demografische druk gaat in alle drie zones sterk stijgen. Dit hangt samen met de vergrijzing die overal zal optreden, en waardoor de balans ouderen versus volwassen steeds meer naar de eerste groep zal doorslaan. Het verschil in druk tussen de drie zones zal in toekomst licht toenemen: in 2025 is die in de periferie bijna 10 procentpunten hoger dan in de Randstad, tegen ruim 5 procentpunten in 2007. Door de relatief jonge bevolkingsopbouw van de Randstad, is de instroom in de leeftijdsklasse 65+ in de Randstad wat lager dan in de periferie. Bovendien zal de Randstad jonge mensen in de werkzame leeftijden blijven aantrekken, waarmee de beroepsbevolking op peil zal blijven. Hierdoor stijgt de demografische druk in de Randstad minder hard dan in de andere zones.

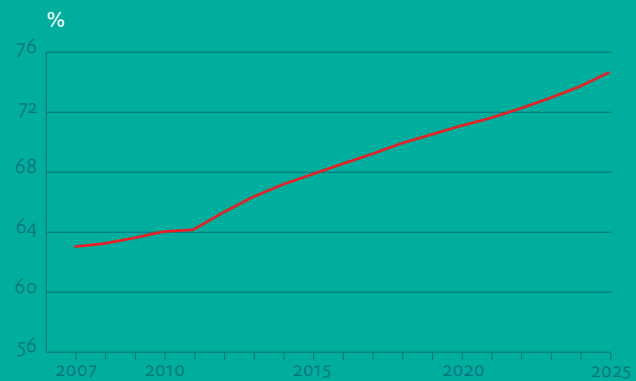
Kaart 15. Bevolkingsdichtheid in de Randstad, de intermediaire zone en de periferie

Figuur 22. Bevolking naar leeftijdsklasse, 2007 en 2025

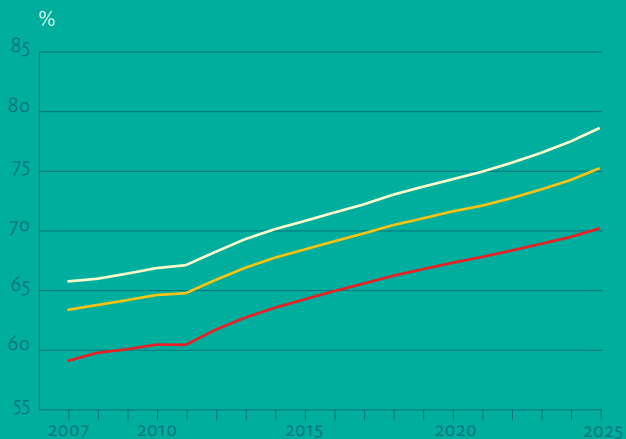

Figuur 23. Demografische druk, 2007-2025

■ 2007
■ 2025

Figuur 26. Demografische druk in de Randstad, de intermediaire zone en de periferie, 2007-2025

Bevolkingstrends in de vijftientwintig grootste gemeenten

— Randstad
— Intermediaire zone
— Periferie

In dit hoofdstuk beschrijven we enkele demografische kenmerken van de 25 grootste gemeenten in Nederland. In veel studies wordt ingezoomd op de vier grote gemeenten Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht, maar door ook naar de middelgrote gemeenten te kijken, kan worden nagegaan in hoeverre deze lijken op dan wel afwijken van de 'grote vier'. De demografische kenmerken die onder de loep worden genomen, zijn de bevolkingsgroei, de samenstelling naar alleenstaanden en paren en de samenstelling naar westerse en niet-westerse allochtonen. Met de 'grootste' gemeenten stoelen we op de 25 gemeenten met de hoogste inwonertallen op 1 januari 2007 (en dus niet op de oppervlakte van de gemeenten). Alle geselecteerde gemeenten telden op de peildatum meer dan 100.000 inwoners.

Bevolkingsgroei

In figuur 27 zijn de inwonertallen van deze gemeenten weergegeven op 1 januari 2007 en 2025. De drie grootste gemeenten Amsterdam (743.000), Rotterdam (584.000) en Den Haag (474.000) waren in 2007 met afstand de grootste van Nederland. Ook Utrecht was (met 288.000) duidelijk groter dan de volgende gemeente in de rij, te weten Eindhoven (met 210.000), waarna de overige gemeenten elkaar telkens met geringe verschillen in inwonertallen opvolgen; Ede sluit de rij (met 108.000). Tot de 21 middelgrote gemeenten behoren steden die al (eeuwen)lang bestaan, waaronder historische steden als Groningen, Breda, Haarlem, Maastricht, 's-Hertogenbosch en Zwolle, maar ook gemeenten die betrekkelijk 'nieuw' zijn, waaronder overloopgemeenten als Zoetermeer, Haarlemmermeer, Zaanstad en Almere die na de Tweede Wereldoorlog snel zijn gegroeid.

Wat betreft de verwachte bevolkingsgroei voor 2025, komt een wisselend beeld naar voren. Bij de helft van de gemeenten zal het inwonertal in de toekomst nog sterk toenemen, met groeipercenages van meer dan 10. De aanvoerders hier zijn Utrecht (met ongeveer 35 procent), Almere (met circa 25 procent) en Groningen (met circa 20 procent). In aantallen extra inwoners gaat het om respectievelijk ruim 100.000, rond de 50.000 en ruim 40.000. De andere stevige groeiers zijn Amsterdam, Nijmegen, Zaanstad, Amersfoort, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch en Zwolle. In absolute aantallen springt Amsterdam er duidelijk uit, met een

toename van bijna 95.000 inwoners. De enige gemeente die met aanzienlijke krimp zal worden geconfronteerd, is Maastricht, met een terugval van ruim 5 procent (ofwel een daling van het inwonertal van bijna 120.000 in 2007 naar ongeveer 110.000 in 2025). Tussen deze twee extremen zitten enerzijds de gemeenten Rotterdam, Apeldoorn, Haarlem, Dordrecht en Leiden, met zo ongeveer een nulgroei, anderzijds de gemeenten Den Haag, Tilburg, Breda, Arnhem, Emmen en Ede, waar de stijging tussen de 5 en 10 procent uitkomt.

De sterke groei van Utrecht, Almere en Groningen hangt samen met de veronderstelling in de prognose dat hier in de toekomst fors zal worden gebouwd. Zo worden er op de grote nieuwbouwlocaties Leidsche Rijn (Utrecht), Almere Poort en Almere Hout (Almere) en Meerstad (Groningen) aantrekkelijke woonomgevingen gecreëerd, waarmee wordt getracht paren voor de stad te behouden en tegelijkertijd mensen uit de regio aan te trekken. Almere hoopt door de nieuwbouw een 'schaalsprong' te realiseren, en zal in 2025, met bijna 230.000 inwoners, de vijfde grootste gemeente van Nederland zijn. Groningen kan profiteren van zijn sterke economische positie, naast zijn uitstraling als belangrijkste studentenstad van Noord-Nederland; dit zal echter wel ten koste gaan van de bevolkingsgroei in het ommeland (zie het hoofdstuk 'Regionale groei en krimp').

De verwachte krimp in Maastricht heeft zowel te maken met een binnenlands vertrekoverschot als een negatieve natuurlijke groei. In heel Limburg ligt de vruchtbaarheid lager dan doorsnee in Nederland, en door een relatief oude bevolking is het sterftecijfer er hoger dan gemiddeld. Hoewel Maastricht door zijn universiteit wel veel jongeren trekt, raakt de stad deze groep na het afstuderen weer grotendeels kwijt. Bovendien verlaten veel gezinnen de stad.

De gemeenten die niet meer groeien, hebben last van 'compenserende' bevolkingsgroei-componenten. Zo is in Rotterdam de natuurlijke groei nog wel positief, maar wordt dit weer tenietgedaan door een buitenlands vertrekoverschot.

Ten slotte zal in 2025 de lijst van steden met meer dan 100.000 inwoners worden uitgebreid met vier extra gemeenten. Het betreft Leeuwarden, Deventer, Delft en Westland, die door extra woningbouw meer inwoners zullen krijgen.

Al met al levert het patroon van de verwachte bevolkingsgroei in de 25 grootste gemeenten een vrij gevarieerd beeld op. Voor de overloopp gemeenten die in het verleden sterk groeiden, geldt niet per definitie een sterke toename in de toekomst: Almere groeit nog wel vrij snel, maar Zoetermeer niet meer. Van de 'grote vier' groeien Utrecht en in mindere mate Amsterdam nog wel heel snel, maar Den Haag veel minder snel en Rotterdam helemaal niet. Van de 'historische' steden neemt het inwonertal in Zwolle nog sterk toe, terwijl Haarlem 'stilstaat'. Bij de verklaring van deze verschillen in de bevolkingsgroei speelt de woningbouwprogrammering een zeer belangrijke rol; veel bouwen levert in het algemeen extra inwoners op.

Alleenstaanden en paren

De 25 steden verschillen sterk van elkaar in de samenstelling van de huishoudens, in het bijzonder als het gaat om de twee belangrijkste typen huishoudens, te weten alleenstaanden en paren. Figuur 28 toont het aandeel alleenstaanden in 2007 en 2025. In 2007 varieert dat aandeel aanzienlijk. De hoogste scores worden gevonden in de 'grote vier' en typische studentensteden als Groningen, Nijmegen, Leiden en Maastricht. In Groningen werden in 2007 zelfs bijna drie van de vijf huishoudens gevormd door een alleenstaande. De studentensteden trekken vooral (alleenstaande) jongeren in de leeftijd van 18 tot 24 jaar aan. Deze jongeren volgen een (hogere) opleiding en hebben het ouderlijk huis veelal verlaten om in de studentstad op kamers te gaan wonen. Zowel de typische studentensteden als de vier grote gemeenten vervullen een duidelijke 'rol-trapfunctie' voor de opleidings- en arbeidscarrière van jongeren: ze trekken ernaartoe voor een studie of eerste baan, maar na het afstuderen of met een toenemend inkomen (en daarmee stijging op de roltrap ofwel de sociale ladder) verlaten ze die vaak weer voor een baan elders (Fielding 1992). Vooral voor de oudere jongeren geldt vaak dat als ze eenmaal een hoog inkomen verdienen en een partner hebben gevonden, ze hun woning in de stad verruilen voor een (koop)woning in een (kindvriendelijke) woonomgeving in het ommeland.

Ter illustratie van de aantrekkingskracht van universiteitssteden op jongeren, is in figuur 29 het aandeel 15-24-jarigen en 25-34-jarigen in de instroom vanuit andere gemeenten weergegeven (op

basis van de waargenomen cijfers van 2006). Hierin springen de studentensteden inderdaad duidelijk naar voren: in Groningen, Nijmegen en Maastricht bestaat de instroom voornamelijk uit 15-24-jarigen. Steden als Amsterdam, Eindhoven, 's-Hertogenbosch, Den Haag en Haarlem zijn eerder aantrekkelijk voor jongeren op zoek naar een baan; om deze reden trekken ze juist jongeren tussen de 25 en 34 jaar aan. Hieruit blijkt dat de verschillen tussen de steden in het aandeel alleenstaanden in 2007 voornamelijk voortkomen uit een grote of juist minder grote aantrekkingskracht op jonge alleenstaanden (die in de levensfase van studeren en een eerste baan zitten).

In het hoofdstuk over de ontwikkelingen onder de huishoudens is gesteld dat er in de toekomst veel meer alleenstaanden in Nederland zullen zijn. Dit hangt zowel samen met de vergrijzing als met een toename van het aantal scheidingen. Door de vergrijzing zal het aandeel verweduwdde ouderen stijgen, en daarmee ook het aantal alleenstaanden. Daarnaast zal er in de toekomst vaker uit elkaar worden gegaan, omdat paren veel meer dan voorheen ongehuwd samenwonen en de scheidskansen onder zulke paren hoger is dan onder gehuwd samenwonenden (De Jong e.a. 2006). Ook hierdoor zijn er meer alleenstaanden (namelijk de ex-partners) in de toekomst. Onder jongeren zal het aandeel alleenstaanden in de toekomst echter gelijk blijven, waardoor deze groep geen extra alleenstaanden zal 'opleveren'. Deze drie trends, die los van elkaar staan, zullen ertoe leiden dat de verschillen in het aandeel alleenstaanden tussen de 25 grootste gemeenten in 2025 naar verwachting fors kleiner zullen zijn. Anders dan in de studentensteden wonen er in diverse middelgrote steden relatief veel paren (zie ook hieronder) en ouderen. Vooral deze steden zullen door de eerste twee trends in de toekomst naar verwachting meer alleenstaanden krijgen. In overloopp gemeenten als Almere en Haarlemmermeer zal vooral een toename van het aantal scheidingen de reden zijn, terwijl in andere, 'oudere' gemeenten als Zwolle, Amersfoort, Apeldoorn en Ede de vergrijzing eerder de reden is. Een stijging van het aandeel alleenstaanden geldt echter niet voor de steden met een grote aantrekkingskracht op jongeren, zoals de 'grote vier' en de studentensteden. Omdat hier relatief weinig ouderen en paren wonen, zullen de vergrijzing en extra scheidingen daar minder van toepassing zijn. Het aandeel alleenstaanden in deze steden zal hierdoor in 2025 nagenoeg gelijk zijn aan dat in 2007.

Tegenover de vier grote steden en de studentensteden, met veel alleenstaanden, staan de gemeenten met veel paren (figuur 30). Vooral de overloopgemeenten in de Randstad, rondom de 'groene vier', zijn groot geworden door de komst van paren met kinderen of een kinderwens, aangetrokken door de groene woonomgeving, maar toch dicht bij de grote stad (waar ze vaak nog werken). Ook grote gemeenten buiten de Randstad, zoals Emmen, Ede en Apeldoorn, kennen een hoog aandeel paren. Veel jongeren trekken uit deze gemeenten weg omdat er weinig opleidingen en banen zijn; voor paren en gezinnen bieden zij juist een zeer aantrekkelijke woonomgeving. Deze gemeenten scoren hoog als het gaat om sociale veiligheid, horeca, winkels, sportvoorzieningen en groen in en om de stad (SGBO & Stichting Recreatie-κIC 2004).

Voor 2025 wordt verwacht dat het aandeel paren in de vier grote steden en de studentensteden min of meer op peil zal blijven; hier woonden in 2007 al vrij weinig paren, en dat zal in de toekomst ook zo zijn. Het gat ten opzichte van de overige gemeenten zal dan echter behoorlijk zijn geslonken. Daar zal het aandeel paren in 2025 door de vergrijzing en de toenemende scheidingskansen behoorlijk zijn geslonken. Concluderend kan worden gesteld dat de gemeentelijke differentiatie in het aandeel paren in de toekomst duidelijk minder zal worden.

Herkomstgroepen

De 25 grootste gemeenten verschillen ook duidelijk in de samenstelling naar westerse en niet-westerse allochtonen. In 2007 woonde ruim 60 procent van de niet-westerse allochtonen en ongeveer 40 procent van de westerse allochtonen in een van deze gemeenten. In de toekomst zal het percentage niet-westerse allochtonen dalen naar ongeveer 50 procent en het percentage westerse allochtonen licht stijgen naar bijna 45 procent.

De westerse allochtonen wonen verspreid over Nederland (figuur 31). De top drie van het aandeel werd in 2007 aangevoerd door Maastricht (met 15 procent), kort daarop gevolgd door Amsterdam (met 14 procent) en Den Haag (met 13 procent). In Zwolle, Emmen en Ede was hun aandeel laag (met alle 7 procent). Tussen steden die vrij dicht bij elkaar liggen, komen hoge versus lage scores voor, bijvoorbeeld Eindhoven versus Tilburg en Nijmegen versus Apeldoorn.

De wijze van verspreiding over Nederland houdt verband met de migratiemotieven binnen deze herkomstgroepering. Zo betreft een belangrijk deel van de westerse allochtonen arbeidsmigranten. In de laatste jaren zijn velen van hen afkomstig uit de nieuwe EU-lidstaten. Zij werken vooral in de vier grote steden en de Brabantse steden (Nicolaas 2007). Voorts komen veel hoogopgeleiden, onder anderen managers en ingenieurs, naar Nederland om (tijdelijk) te werken bij internationale bedrijven. Zij trekken vooral naar steden met veel internationale zakelijke dienstverlening en overheidsfuncties, zoals Den Haag, Amsterdam en Eindhoven. In de toekomst zal het aandeel van deze groep westerse arbeidsmigranten toenemen. Vooral een stad als Den Haag, met veel multinationals en internationale organisaties (denk aan het Internationaal Gerechtshof) kan hiervan profiteren, waardoor het aandeel westerse migranten daar naar verwachting belangrijk zal stijgen. Ook voor Amsterdam en Eindhoven voorziet de prognose veel westerse allochtonen. Verder wordt verwacht dat grote suburbane randgemeenten, zoals Haarlemmermeer, ook meer westerse arbeidsmigranten zullen ontvangen, mogelijk aangetrokken door de groene woonomgeving.

Een ander type westerse migrant betreft de kennismigrant: veel buitenlandse studenten trekken naar universiteitssteden als Groningen, Leiden, Nijmegen en Maastricht. Dit zal ook in de toekomst het geval zijn, maar desondanks zal het aandeel westerse allochtonen hier naar verwachting toch licht afnemen.

Een laatste groep westerse allochtonen betreft de Belgen en Duitsers, die overwegend in grensgemeenten als Nijmegen, Enschede en (vooral) Maastricht wonen. Voor deze gemeenten wordt geen groei in de toekomst verwacht. Omdat het hier gemiddeld om oudere immigranten gaat, zal deze groep door sterfte geleidelijk aan uitdunnen, mede omdat er weinig nieuwe immigranten uit de buurlanden worden verwacht (door de lagere huizenprijzen in België en Duitsland trekken juist veel Nederlandse grensbewoners die kant op).

Als we de patronen van 2007 en 2025 vergelijken, dan lijken de verschillen in de percentages westerse allochtonen toe te nemen. Dit komt vooral door het oplopen van hun aandeel in Amsterdam, Den Haag en Eindhoven. In de andere gemeenten loopt het percentage westerse migranten veel minder hard op of zelfs terug.

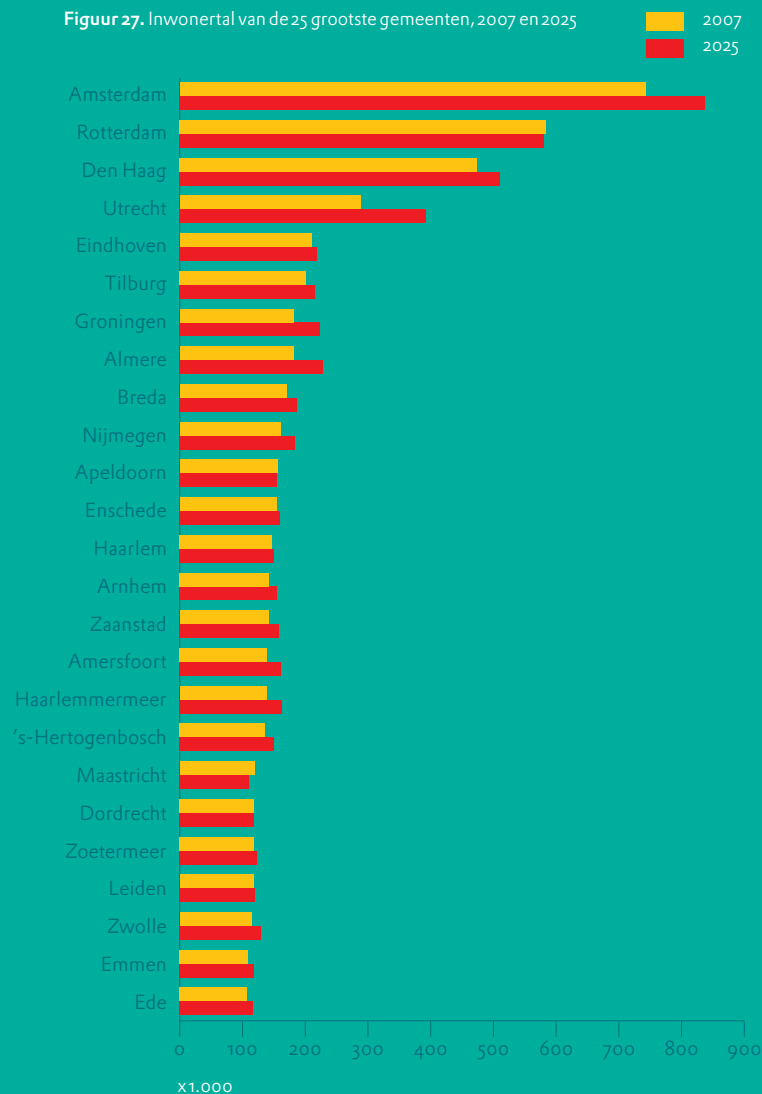
Ook het aandeel niet-westerse allochtonen varieerde in 2007 aanzienlijk (figuur 32). De 'klassieke' groepen niet-westerse

allochtonen (Marokkanen, Turken, Surinamers en Antillianen) wonen van oudsher vooral in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag (De Groot 2004), waar hun aandeel in 2007 boven de 30 procent uitkwam. De sterke concentratie van niet-westerse allochtonen in de grote gemeenten wordt vooral veroorzaakt door het 'netwerkkarakter' van internationale migratie: nieuwe migranten trekken vooral naar die regio's waar al veel herkomstgenoten of familieleden wonen; dit geldt vooral voor migranten uit islamitische landen (Turkije, Marokko), maar ook voor die uit China (De Valk e.a. 2001). Behalve in de Randstad wonen er van oudsher relatief veel niet-westerse allochtonen in de Brabantse steden en Enschede; dit heeft te maken met de industrie, die destijds veel gastarbeiders trok. De oriëntatie van niet-westerse allochtonen op de overige gemeenten is doorgaans zwak: meestal wordt de 10 procent niet gehaald, en in Emmen blijft het percentage zelfs steken op 4 procent.

In de prognose wordt verondersteld dat de concentratie van niet-westerse allochtonen op Amsterdam, Rotterdam en Den Haag in de toekomst zal afzwakken. In de afgelopen jaren zijn, in navolging van de hogere-inkomensgroepen onder de autochtonen, ook de welgestelder immigranten uit de 'klassieke' groepen niet-westerse allochtonen steeds vaker uit de grote steden weggetrokken en in suburbane gemeenten binnen de Randstad gaan wonen (De Groot 2004; Huis & Nicolaas 2000). In gemeenten als Zoetermeer, Haarlemmermeer, Almere, Zaanstad en Dordrecht zal naar verwachting het aandeel niet-westerse allochtonen hierdoor in de toekomst verder stijgen, terwijl hun aandeel in de 'grote vier' verder zal afnemen. Door deze trends zullen de gemeentelijke percentages niet-westerse allochtonen in 2025 minder van elkaar afwijken dan in 2007.

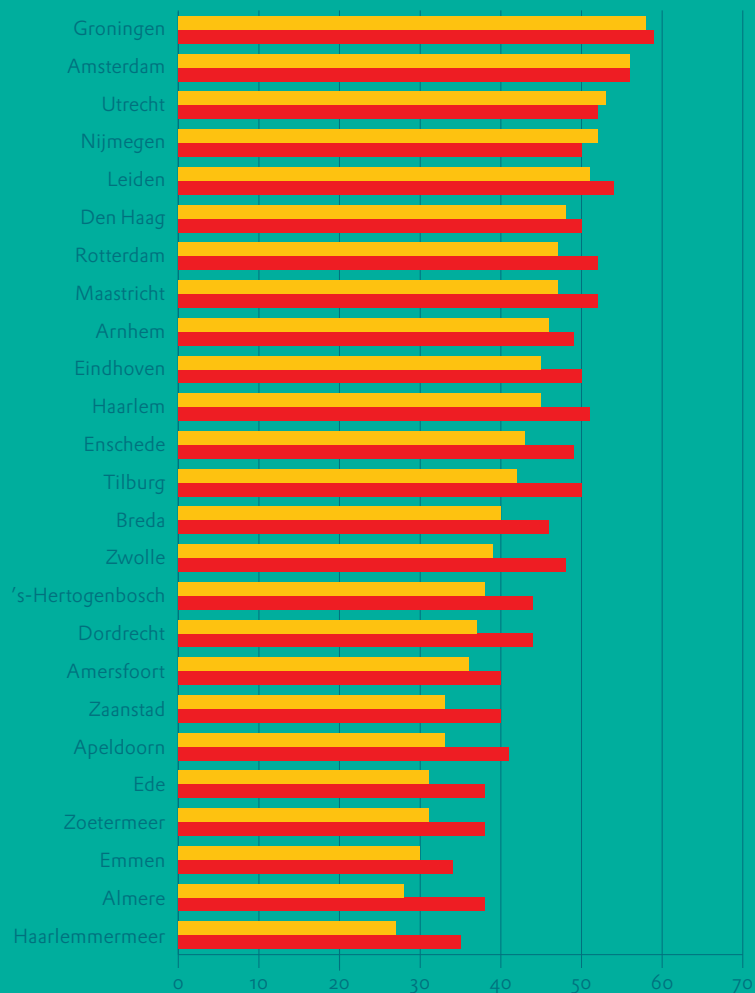
Vergelijken we ten slotte de trends onder westerse en niet-westerse allochtonen, dan blijkt dat er in de 'grote vier' een duidelijke verschuiving tussen beide groepen zal optreden. Door de extra instroom vanuit het buitenland (denk vooral aan de nieuwe EU-lidstaten) zal het aandeel westerse migranten daar toenemen, en zullen deze immigranten de plaats innemen van de 'klassieke' groepen niet-westerse allochtonen, die in de toekomst steeds vaker naar de suburbane randgemeenten zullen verhuizen.

Figuur 27. Inwonertal van de 25 grootste gemeenten, 2007 en 2025

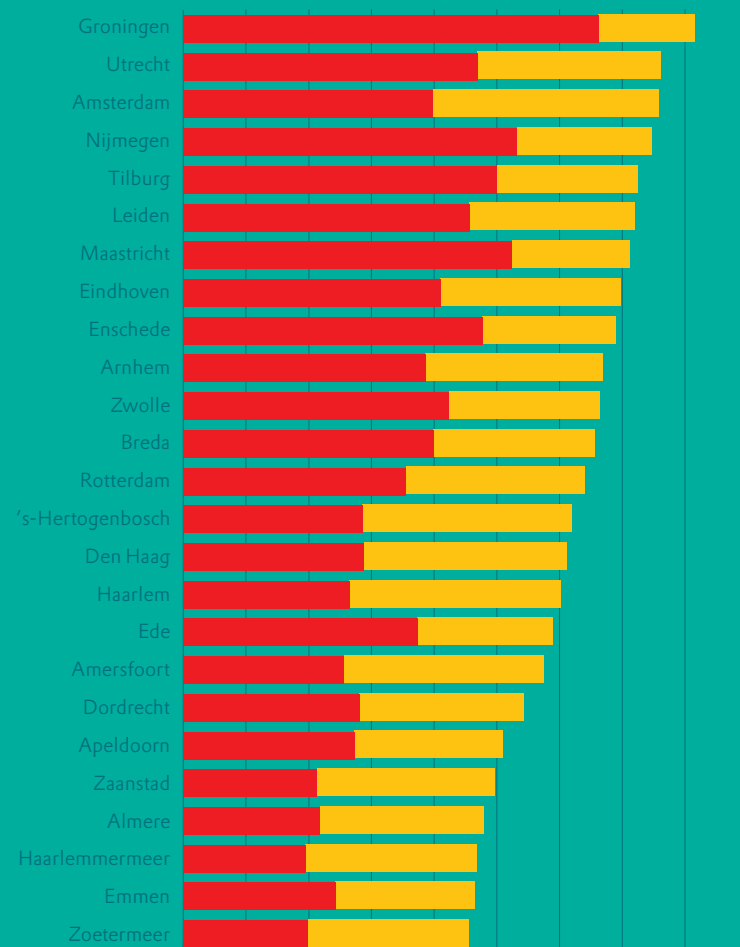
Figuur 28. Percentage eenpersoonshuishoudens in de 25 grootste gemeenten, 2007 en 2025

2007
2025

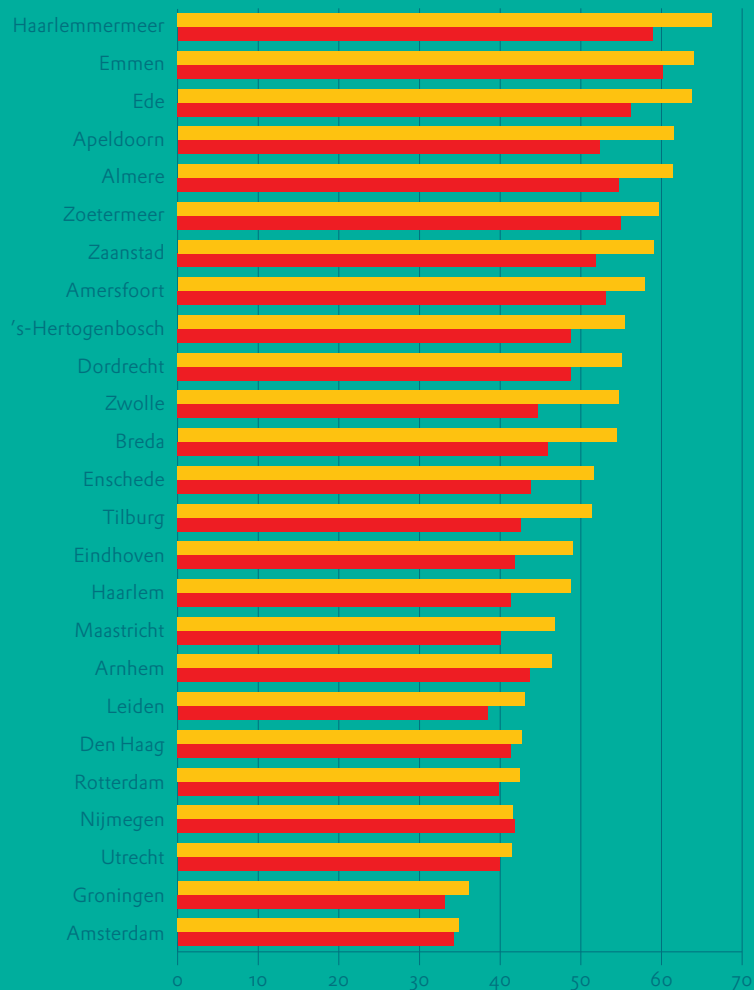
Figuur 29. Percentage 15-24-jarigen en 25-35-jarigen in de instroom vanuit andere gemeenten, 2006

15-24 jaar
25-34 jaar

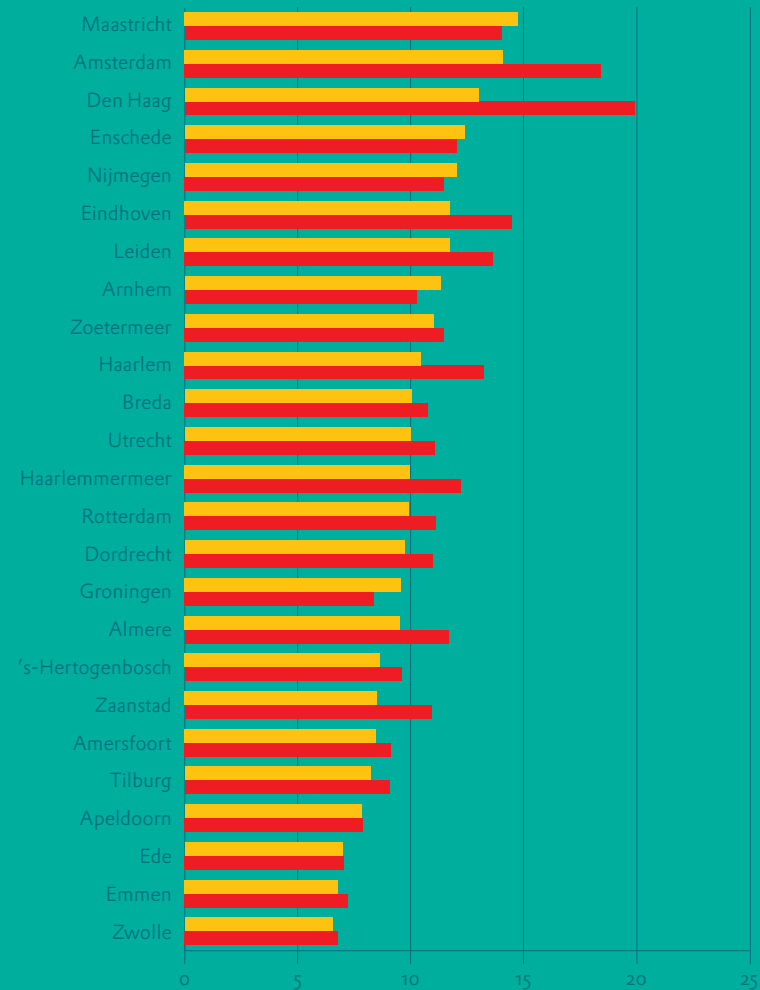
Figuur 30. Percentage paren in de 25 grootste gemeenten, 2007 en 2025

2007
2025

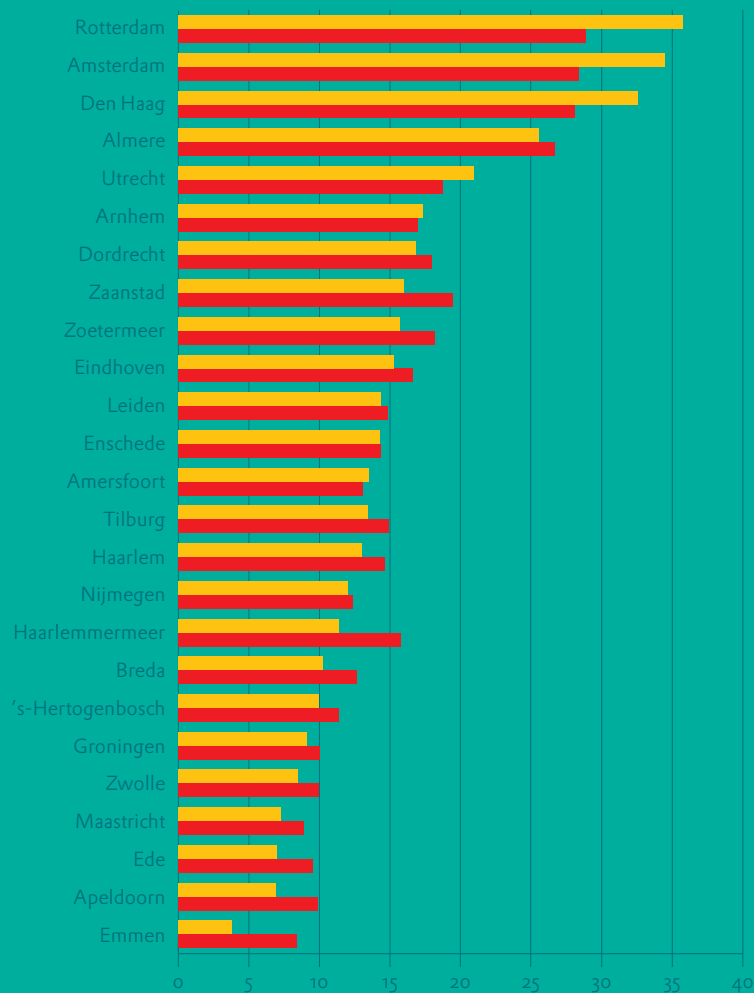
Figuur 30. Percentage paren in de 25 grootste gemeenten, 2007 en 2025

2007
2025

Figuur 32. Percentage niet-westerse allochtonen in de 25 grootste gemeenten, 2007 en 2025

2007
2025

Varianten van regionale ontwikkeling van bevolking en huishoudens

Met de regionale prognose van bevolking en huishoudens proberen het PBL en CBS op basis van de huidige kennis en inzichten een beeld te geven van de meest waarschijnlijke toekomst. Omdat aan elke prognose onzekerheden kleven, is het nuttig ook een indruk te krijgen van in hoeverre de toekomst een andere loop kan nemen. In dit hoofdstuk verkennen we een deel van de 'bandbreedte' van regionale ontwikkelingen in bevolking en huishoudens aan de hand van twee varianten. Met deze varianten proberen we op basis van nogal afwijkende veronderstellingen mogelijke toekomstbeelden te schetsen, onder de voorwaarde dat het desondanks plausibel is dat de veronderstelde ontwikkelingen ook in werkelijkheid gaan optreden; de precieze kans hierop kunnen we echter niet bepalen.

De twee varianten zijn gebaseerd op een verschillende verdeling van de woningbouwopgaven over de gemeenten. Uitgaande van dezelfde uitbreiding van de woningvoorraad zoals die in de regionale prognose voor de periode 2007-2025 is gehanteerd, wordt de verdeling over de gemeenten in de twee varianten anders vormgegeven. We onderscheiden hiertoe twee typen gemeenten: de stedelijke en de landelijke gemeenten. In de ene variant wordt voor de landelijke gemeenten de uitbreiding van de woningvoorraad gelijkgesteld aan de behoefte aan woningen van de eigen inwoners van deze gemeenten (zie verder voor de gehanteerde methodiek). Omdat in deze variant in de landelijke gemeenten meer wordt gebouwd dan in de prognose is verondersteld, en dit ten koste gaat van de veronderstelde woningbouw in de stedelijke gemeenten, noemen we deze variant de deconcentratievariant. In de tweede variant geldt de omgekeerde situatie: in de stedelijke gemeenten wordt nu veel meer gebouwd dan in de prognose is verondersteld; om deze reden noemen we dit de concentratievariant.

In de paragraaf hierna gaan we eerst in op enkele achtergronden bij het opstellen van de varianten. Daarna lichten we de methodiek toe die bij deze opstelling is gebruikt. Ten slotte volgt de presentatie van de uitkomsten.

Naar twee varianten van de regionale prognose

De bandbreedte waarbinnen bevolkings- en huishoudensontwikkelingen zich kunnen bewegen, valt op verschillende manieren te bepalen. In bevolkings- en huishoudensprognoses is het vrij gebruikelijk te werken met een hoge en lage variant, waarbij in de hoge

variant wordt uitgegaan van een sterke groei van de bevolking en het aantal huishoudens en in de lage variant van een zwakke groei. Zulke varianten zullen voornamelijk effect hebben op het nationale niveau van de groei en veel minder op regionale verschillen in de bevolkingsgroei en de toename van het aantal huishoudens. Als ervan wordt uitgegaan dat op nationaal niveau de prognose (van het CBS) ook werkelijkheid gaat worden, dan is het voor individuele gemeenten vooral van belang van welke factoren de groei in de eigen gemeente afhankelijk is, of, met andere woorden, hoe de componenten van de landelijke bevolkings- en huishoudensgroei regionaal 'neerslaan'. Het gaat dan om bevolkingsprocessen als geboorte, sterfte en buitenlandse en binnenlandse migratie, en huishoudensprocessen als uit huis gaan, alleen gaan wonen, gaan samenwonen en het uit elkaar gaan van paren. Als deze processen tussen (categorieën van) gemeenten variëren, dan heeft dit forse gemeentelijke verschillen in bevolkings- en huishoudensgroei tot gevolg.

De meeste van deze processen zijn op gemeentelijk niveau moeilijk te 'sturen', ofwel met beleid te beïnvloeden. Een terrein waarop de (gemeentelijke) overheid echter wel veel en vrij direct invloed kan uitoefenen, is dat van de woningbouw. Hierbij geldt voorts dat dit zeer grote effecten heeft op de regionale verdeling van de bevolkings- en huishoudensgroei, omdat het woningaanbod voor een belangrijk deel bepaalt hoeveel nieuwe inwoners zich in een bepaalde gemeente kunnen vestigen of hoeveel 'oude' inwoners er zullen vertrekken. Om deze reden is ervoor gekozen om varianten van de regionale prognose door te rekenen die een beeld geven van de effecten van regionale variaties in woningbouwveronderstellingen (en daarmee een beeld van de onzekerheid die samenhangt met kiezen van andere woningbouwveronderstellingen).

Voor het inzichtelijk maken van het effect van de woningbouwveronderstellingen op de binnenlandse migratie, is ook enige toelichting vereist bij de wijze van modelleren van die migratie. We maken hierbij namelijk onderscheid tussen lange- en kortafstandsmigratie; als de afstand tussen twee gemeenten groter is dan 35 kilometer, dan wordt de migratiestroom hiertussen aangemerkt als langeafstandsmigratie. De veronderstelling is dat deze langeafstandsmigratie niet door de woningbouw wordt beïnvloed; dit type migratie komt overwegend voort uit verhuismotieven als

studie en arbeid, en verloopt via vaste herkomst- en bestemmingspatronen (de locatie van onderwijsinstellingen en economische centra verandert amper in de tijd). De langeafstandmigratie maakt ongeveer 15 procent uit van alle jaarlijkse verhuizingen en rond een derde van de binnenlandse migratie. In de regionale prognose wordt de woningbehoefte van deze migranten per definitie gehonoreerd; dat wil zeggen dat ervan wordt uitgegaan dat ze een woning krijgen toebedeeld in de vestigingsgemeente, en daarmee de voorraad aan beschikbare woningen voor de korteaftandsmigranten kleiner maken.

Bij de korteaftandsmigratie veronderstellen we daarentegen een belangrijke rol van de woningbouw, omdat dit type migratie overwegend voortkomt uit woonmotieven (de wens tot verbetering van de woonsituatie). In het zoekgedrag naar een nieuwe woning speelt (korte) afstand een belangrijke rol: doorgaans hebben mensen meer informatie over woningen die in de buurt te koop of te huur staan, leegstaan of binnenkort vrijkomen. Bovendien willen de meesten, met het oog op het onderhouden van contacten met familie, vrienden en kennissen en de reisafstand naar de werkplek, zo dicht mogelijk bij de huidige woning blijven wonen. In de regionale prognose wordt de korteaftandsmigratie bepaald met behulp van een 'zwaartekrachtmodel'; kort gezegd voorspelt dit model dat het aantal migranten afneemt als de verhuisafstand tussen de vertrek- en vestigingsgemeente groter wordt, en dat het aantal migranten toeneemt naarmate het inwonertal van de vestigingsgemeente hoger is. Een essentiële voorwaarde hierbij is wel de beschikbaarheid van woningen in de beoogde vestigingsgemeente, en in dit kader is de uitbreiding van de woningvoorraad (vooral via nieuwbouw) uiteraard van groot belang; zo is de oplevering van een nieuwbouwwijk voor woningzoekenden een sterke aantrekkingsfactor.

Overigens moet de beschikbaarheid van woningen niet alleen in het licht van nieuwbouw worden gezien. Ook via diverse andere processen komen woningen vrij, zoals door demografische processen als sterfte (van de – laatste – bewoner van een woning), verhuizen naar een verzorgings- of verpleeghuis en emigratie. En uiteraard laten ook lange- en korteaftandsmigranten een woning achter voor nieuwe bewoning. Naast de woningbouw worden ook deze vrijkomende woningen bij het aanbod meegenomen. Hiertegenover staat de vraag naar woningen, die onder andere

voortkomt uit demografische processen als immigratie, kinderen die zelfstandig gaan wonen, ex-partners van paren die uit elkaar gaan en de komst van langeafstandsmigranten. In het model krijgen al deze vragers bij voorbaat een woning toegekend. Het resterende aanbod moet nu in het model worden verdeeld over de korteaftandsmigranten. In het regionale prognosemodel wordt de (regionale) vraag van huishoudens naar woningen via een 'matchingsprocedure' in evenwicht gebracht met het (regionale) aanbod van woningen. Gemeenten met meer aanbod dan vraag (bepaald volgens het zwaartekrachtmodel) ontvangen hierdoor meer migranten en gemeenten met meer vraag dan aanbod juist minder migranten.

Ook als we bedenken dat er gemiddeld per jaar 1,5 miljoen mensen in Nederland verhuizen en de netto toevoegingen aan de woningvoorraad de laatste jaren op iets meer dan 50.000 per jaar uitkomen, wordt duidelijk dat toevoegingen aan de woningvoorraad een relatief beperkte rol spelen in het verhuisverkeer. Het ruimtelijk 'sturend' karakter van de uitbreiding via nieuwbouw van de landelijke woningvoorraad is in dit licht relatief beperkt. Hier staat tegenover dat de rol van de woningbouw zeer groot is in het licht van de bevolkings- en huishoudensgroei van gemeenten. Deze groei kan alleen worden behaald via de uitbreiding van de woningvoorraad: zonder extra woningen ook geen extra huishoudens. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de hoogte en de mate van realisatie van nieuwbouw zo'n belangrijke rol speelt in discussies over de toekomst van gemeenten. Overigens is de 'problematiek' nog prangender als rekening wordt gehouden met het gegeven dat het aantal eenpersoonshuishoudens steeds groter wordt, waardoor zelfs voor het in stand houden van het huidige inwonertal meer woningen noodzakelijk zijn. Volgens de nationale huishoudensprognose 2006-2050 van het CBS komt de toename van het aantal huishoudens voor een belangrijk deel op naam van ex-partners: na het uiteenvallen van een relatie zal voor minstens één van de partners een nieuwe woning nodig zijn.

De ontwikkeling van de woningvoorraad is moeilijk te voorspellen, waardoor het maken van veronderstellingen over de toekomstige uitbreiding van de woningvoorraad complex is. Ten eerste is het overheidsbeleid voor nieuwbouw en sloop op de verschillende niveaus (landelijk, provinciaal en gemeentelijk) lastig te voorspel-

len. De nationale overheid zet kaders uit voor de aantallen woningen die in een bepaalde periode moeten worden gebouwd en ondersteunt dit met financiële middelen, terwijl regionale overheden via streek-, structuur- en bestemmingplannen de locatie van de (nieuwbouw- en herstructurerings)projecten trachten te sturen. Ondanks dat het beleid tegenwoordig vaak gestalte krijgt via convenanten, blijft het – vooral op de wat langere termijn – moeilijk voorspelbaar, mede door ‘wisselingen van de wacht’. Ten tweede zijn er verschillende andere spelers bij de woningbouw betrokken, zoals woningcorporaties, projectontwikkelaars en bouwondernemingen, wier belangen en visies niet per definitie sporen met die van de overheid. Zo zullen projectontwikkelaars doorgaans pas beginnen te bouwen als het aantal inschrijvingen op een project ruim boven de 50 procent uitkomt, en kunnen woningcorporaties huiverig worden huurwoningen te bouwen omdat de kosten de baten overtreffen. Ten derde wordt het voorspellen van de woningbouw nog moeilijker als wordt gekeken naar ‘beren op de weg’, zoals wetgeving (denk aan de fijnstofproblematiek) en de regievoering; moet een gemeente bijvoorbeeld de regie op zich nemen als er slechts beperkte mogelijkheden zijn voor verevening van de kosten (het dekken van de verliezen uit stedelijke transformatie met de (verkoop)winsten van nieuwbouwwijken)?

Al deze overwegingen laten onverlet dat voor het opstellen van een regionale prognose veronderstellingen over de uitbreiding van de woningvoorraad op gemeentelijk niveau moeten worden opgesteld. Vanwege de onzekerheden die aan zulke veronderstellingen zijn verbonden, zijn voor de regionale prognose zoveel mogelijk gegevens vergaard op het terrein van de woningbouw. De databank StatLine van het CBS vormt een belangrijke bron voor cijfermatige gegevens over het verleden, zoals aantallen gebouwde woningen, aantallen gesloopte woningen en verstrekte bouwvergunningen. De trends in de woningbouw in het verleden zijn vooral van belang om te beoordelen of woningbouwplannen (voor de nabije toekomst) ook realistisch zijn in het licht van het niveau in het verleden. Bovendien is het nuttig te kijken naar in hoeverre plannen die in het verleden zijn opgesteld, ook daadwerkelijk zijn of nog worden gerealiseerd.

Voorts is gekeken naar gegevens die mogelijk iets over de toekomst kunnen zeggen: gegevens van de Nieuwe Kaart van

Nederland, afgesproken (en gerealiseerde) aantallen woningen in de woningbouwconvenanten die de minister van VROM met twintig stedelijke regio's heeft afgesproken, gegevens van gemeenten die door het PBL zijn benaderd voor informatie over de geplande woningbouw, gegevens van provinciale vertegenwoordigers van het Interprovinciaal Overleg (IPO) over de geplande woningbouw in hun provincie, gegevens over woningbouwplannen vermeld in persberichten, beleidsdocumenten en websites van gemeenten en provincies.

Op basis van al deze gegevens zijn er veronderstellingen opgesteld over de te verwachten uitbreiding van de woningvoorraad. Per gemeente is gekeken welke ontwikkeling op basis van alle informatie het meest plausibel wordt geacht.

Methodiek

In de regionale prognose zijn de veronderstellingen over de woningbouw zo opgesteld dat ze voor elke gemeente afzonderlijk als reëel kunnen beschouwd. Hierbij speelt het huidige beleid van de nationale overheid een belangrijke rol. Dit heeft als uitgangspunt dat de bevolkings- en huishoudensgroei wordt geconcentreerd in stedelijke regio's; de woningbouwconvenanten van het rijk met de twintig stedelijke regio's vormen hiervan een duidelijke uitdrukking. Dit betekent dat de woningbouw in en rond de grote steden wordt geconcentreerd, hetgeen ten koste gaat van de woningbouw in kleinere plattelandsgemeenten. Aan de basis hiervan liggen vooral landschappelijke overwegingen, zoals het Groene Hart intact houden.

Bij veel kleinere gemeenten of plattelandsgemeenten leeft echter de wens dat de toename van de gemeentelijke woningvoorraad gelijke tred houdt met de behoefte van de eigen inwoners aan woonruimte. Vooral deze gemeenten worden vanwege een tekortschietend woningaanbod geconfronteerd met wegtrekkende inwoners. Het gaat hierbij vooral om jongeren die voor het eerst zelfstandig gaan wonen en paren met kinderen of een kinderwens die een eengezinswoning zoeken. Vooral de grotere uitleglocaties in en rond de grotere gemeenten oefenen een sterkere aantrekkingskracht uit op deze groepen woningzoekenden. Veel van de kleinere gemeenten hebben de wens geuit te mogen bouwen voor de eigen woningbehoefte, wat in beleidskringen ook wel wordt

aangeduid met 'bouwen voor het saldo nul'. Dit betekent dat (plattelandsgemeenten in) bepaalde regio's zoveel woningen mogen bouwen dat het saldo van de migratie, ofwel vestiging minus vertrek, uitkomt op nul (overigens wordt ook het saldo buitenlandse migratie op nul gesteld). In die situatie komt de nieuwbouw vooral ten goede aan mensen die uit de eigen gemeente afkomstig zijn; zou er te weinig worden gebouwd, dan loopt het vertrek op en zou dit (zonder compensatie door vestiging vanuit andere gemeenten) tot een negatief saldo binnenlandse migratie leiden. 'Bouwen voor het saldo nul' betekent in de praktijk dat de meeste plattelandsgemeenten meer mogen bouwen dan nu het geval is.

Deze wens van plattelandsgemeenten voor het willen 'vasthouden' van de eigen bevolking is gekozen als uitgangspunt van een van de twee varianten. De eigen woningbehoefte is hierbij echter niet via de methodiek van 'bouwen voor saldo nul' bepaald. In plaats hiervan is getracht de omvang van de eigen behoefte van deze gemeenten te operationaliseren door te kijken naar in hoeverre de vraag naar woningen vanuit zowel demografische als huishoudensprocessen het aanbod overtreft. Bij de demografische processen geldt dat sterfte en emigratie (van hoofdbewoners) leidt tot aanbod van woningen, en immigratie (van hoofdbewoners) tot vraag. Wat betreft de huishoudensprocessen geldt dat het aanbod van woningen vooral afkomstig is van alleenstaanden en eenouders die gaan samenwonen, en de vraag vooral wordt uitgeoefend door kinderen die vanuit het ouderlijk huis alleen gaan wonen of samenwonen (dit zijn de starters op de woningmarkt), en door paren die uit elkaar gaan (minstens één van de ex-partners moet dan een nieuwe woning zoeken; deze woningzoekende ex-partners worden ook wel aangeduid als semistarters). Vervolgens wordt voor deze variant van de regionale prognose het (jaarlijkse) vraagoverschot vertaald in het aantal woningen dat de gemeenten (jaarlijks) aan hun woningvoorraad toevoegen. Hierbij geldt als kanttekening dat dit voor de meeste kleinere gemeenten betekent dat ze in deze variant meer gaan bouwen dan in de prognose is verondersteld. Enkele – vooral perifere – gemeenten hebben overigens geen behoefte aan extra woningen, omdat er door de vergrijzing al veel woningen vrijkomen; om deze reden is de woningbouw hier op nul gesteld. Aangezien in de twee varianten het totale bouwprogramma voor Nederland gelijk is aan die van de prognose, zal er in deze variant in de grote, meer stedelijke, gemeenten minder

wordt gebouwd. Vanwege de deconcentratie van de woningbouw vanuit stedelijke kernen naar het platteland, noemen we deze variant de deconcentratievariant.

Als tweede variant is gekozen voor de omgekeerde situatie, ofwel een sterkere concentratie van de woningbouw in de grotere gemeenten. Deze variant wordt dan ook met de concentratievariant aangeduid. In deze variant kunnen de plattelandsgemeenten vrijwel niet meer bouwen voor de eigen behoefte, terwijl de nationale uitbreiding van de woningvoorraad bijna volledig terecht komt bij de stedelijke gemeenten.

Voor de operationalisatie van de twee varianten is het noodzakelijk dat de gemeenten in twee groepen worden verdeeld: de kleinere, plattelandsgemeenten en de grotere, stedelijke gemeenten. In dit kader is aansluiting gezocht bij de CBS-indeling van gemeenten naar mate van verstedelijking. De gemeenten die vallen in de klassen 1, 2 en 3 (wat staat voor zeer sterk stedelijk tot matig stedelijk) zijn toebedeeld aan de categorie stedelijke gemeenten en de overige gemeenten aan de groep plattelandsgemeenten (gezien het inwonertal is Emmen overigens in de eerste groep geplaatst). Kaart 16 laat de indeling in deze twee typen gemeenten zien.

In de deconcentratievariant is verondersteld dat de plattelandsgemeenten kunnen bouwen voor de eigen behoefte; hiervoor is al toegelicht hoe de aantallen per plattelandsgemeente zijn bepaald. Vervolgens is daaruit het totale bouwprogramma voor alle plattelandsgemeenten afgeleid. Het verschil tussen dit subtotale en het totale bouwprogramma voor Nederland blijft dan voor de groep stedelijke gemeenten over. Voor de verdeling hiervan over de individuele stedelijke gemeenten is gekeken naar de verdeling die voor de prognose geldt. Uit de vergelijking van het bouwprogramma voor de groep stedelijke gemeenten in deze variant met het bouwprogramma in de prognose, komt naar voren dat het programma in de variant ongeveer de helft lager uitvalt dan in de prognose.

De concentratievariant is vervolgens geoperationaliseerd met de veronderstelling dat de plattelandsgemeenten nog maar voor 10 procent van de eigen behoefte gaan bouwen. Deze gemeenten kunnen hiermee slechts mondjesmaat in de eigen behoefte voorzien; per plattelandsgemeente wordt dus een tiende van het jaarlijkse aantal te bouwen woningen van de deconcentratievariant

als veronderstelling gehanteerd. Voor de stedelijke gemeenten betekent dit dat zij ruim 90 procent van het nationale woningbouwprogramma op zich nemen. Overigens geldt bij de bepaling dat de plattelandsgemeenten voor de helft van de eigen behoefte mogen bouwen, dat het woningbouwprogramma op nationaal niveau gelijk is aan dat wat in de regionale prognose is verondersteld.

Uitkomsten van de twee varianten

Bevolking

Variatie in de woningbouwprogrammering oefent als gezegd in het model van de regionale prognose wél invloed uit op de korte-afstandsmigratie, maar niet op de langeafstandsmigratie. Ondanks dat het merendeel van de verhuisstromen zich over korte afstand binnen de provinciegrens afspeelt, laten de twee varianten op provinciaal niveau toch wel verschillen in de bevolkingsgroei zien (figuur 33). Dit geldt vooral voor Flevoland: in de concentratievariant komt de bevolkingsgroei van Flevoland tussen 2007 en 2025 uit op 23 procent, tegen 16 procent in de deconcentratievariant, een verschil dus van 7 procentpunten. Dit komt mede doordat Almere en Lelystad, die beide tot de stedelijke gemeenten horen, een belangrijk stempel drukken op de ontwikkeling van deze provincie. Ook voor Utrecht is het verschil tussen de varianten beduidend, met 6 procentpunten. Opvallend is verder dat de bevolkingsgroei in Zeeland in de concentratievariant vrijwel op nul uitkomt, terwijl deze zowel in de prognose als in de deconcentratievariant nog op bijna 4 procent ligt. Dit betekent dat als er in Zeeland veel minder wordt gebouwd, de bevolkingsgroei stil komt te liggen.

Kaart 17, 18 en 19 laten op gemeentelijk niveau de procentuele bevolkingsgroei zien tussen 2007 en 2025 volgens de twee varianten en de prognose. Vergeleken met de prognose is het aantal krimpende gemeenten in de deconcentratievariant in belangrijke mate afgenomen: terwijl volgens de prognose ongeveer 60 procent van de gemeenten zal krimpen, loopt dit percentage in de deconcentratievariant terug naar ongeveer 40. Dit betekent dat de verwachte krimp in veel plattelandsgemeenten volgens de regionale prognose, voor een groot deel wordt veroorzaakt doordat hier te 'weinig' wordt gebouwd, waardoor veel inwoners zich genoodzaakt zien elders een woning te zoeken. Toch zullen de meeste gemeenten in

Friesland en Groningen in de deconcentratievariant, net als in de prognose, gaan krimpen. Ook in het zuiden van Limburg kan in deze variant aan de krimp geen halt worden toegeeroepen. Maar in de rest van de kleinere gemeenten in Nederland is de balans van meer krimp dan groei omgeslagen in het voordeel van groei. Dit betekent uiteraard wel wat minder groei in de stedelijke gemeenten, zoals duidelijk zichtbaar is in Amsterdam en omstreken.

Weinig verrassend is in de concentratievariant krimp het overheersende patroon geworden: in ruim 70 procent van de gemeenten loopt de bevolking in de toekomst terug. Plattelandsgemeenten mogen nauwelijks nog bouwen, en in combinatie met een huishoudensverdunding moeten veel gezinnen elders woonruimte zoeken en gaat de bevolking mede hierdoor krimpen. Gemeenten die nog groeien zijn voornamelijk te vinden in de Randstad, Flevoland en Noord-Brabant. Er is nu nog maar klein aandeel gemeenten overgebleven met een bevolkingsgroei van 10 procent of meer (ongeveer een tiende, tegen ongeveer een kwart in de deconcentratievariant). Deze gemeenten zijn in de kaart zichtbaar als geïsoleerde vlekken; doorgaans gaat het om de grotere gemeenten en hun overlooptgemeenten.

In figuur 34 is de variatie in de bevolkingsgroei tussen 2007 en 2025 weergegeven voor de 'grote vier'. In de concentratievariant bedraagt de groei in Amsterdam ruim 15 procent, tegen nog geen 10 procent in de deconcentratievariant (het inwonertal komt hiermee in 2025 uit op ruim 860.000 in de concentratievariant tegen ongeveer 810.000 in de deconcentratievariant). Voor Rotterdam hebben de varianten vrijwel geen effect op de bevolkingsgroei: in beide varianten én de prognose wordt een daling van ongeveer 1 procent verwacht. De veronderstelde aantrekkingskracht van andere kernen rond Rotterdam (in het bijzonder Capelle aan den IJssel, Barendrecht en Schiedam) is zo groot dat een verruiming van de woningvoorraad in Rotterdam geen extra bewoners naar de stad kan trekken. Hierbij moet wel worden bedacht dat in de prognose wordt uitgegaan van de huidige ruimtelijke patronen in korte-afstandsmigratie, die op hun beurt weer voortkomen uit bepaalde karakteristieken van de woningvoorraad (en (on)aantrekkelijkheden van de stad); een zeer aantrekkelijk aanbod van woningen zou in principe andere ruimtelijke patronen in de korteaafstandsmigratie teweeg kunnen brengen.

In Utrecht is de situatie heel anders: in de prognose wordt al een groei van circa 35 procent verwacht, en dat zou in de concentratievariant nog verder toenemen naar ongeveer 45 procent; ook in de deconcentratievariant is er nog een groei van ruim 20 procent. In Utrecht zorgt de huidige uitleglocatie Leidsche Rijn voor een sterke uitbreiding van de woningvoorraad, maar ook in de toekomst zal daar nog veel worden gebouwd. De deconcentratievariant laat zien dat de groei van Utrecht slechts kan worden ingetoomd door de woningbouw fors terug te schroeven. Dit hangt samen met een krappe woningmarkt in en rond deze gemeente. Veel mensen zouden graag in de plattelandsgemeenten rond Utrecht willen wonen, zoals Breukelen, maar worden door een tekort aan woningen min of meer gedwongen naar Leidsche Rijn te verhuizen. Voor Den Haag zijn zulke sterke groeicijfers als in Utrecht niet van toepassing: de bevolkingsgroei varieert in de varianten van 7 naar 12 procent, terwijl in de prognose van 10 procent wordt uitgegaan.

Huishoudens

Het aantal huishoudens zal tussen 2005 en 2025 met ongeveer 800.000 toenemen, van 7,2 miljoen naar 8 miljoen. In deze periode zal de bevolking toenemen van 16,3 miljoen in 2007 naar 16,9 miljoen in 2025, ofwel een stijging van ruim 500.000. Dit betekent dat de huishoudensgroei (11 procent) ruim drie keer zo hoog is als de bevolkingsgroei (3 procent), wat op regionaal niveau impliceert dat huishoudenskrimp een veel minder grote rol speelt dan bevolkingskrimp.

Dit is al goed te zien in figuur 35, waarin de procentuele huishoudensgroei tussen 2007 en 2025 per provincie is weergegeven: de percentages komen veel hoger uit dan in figuur 33 (met de bevolkingsgroei), terwijl er geen negatieve percentages meer voorkomen. In Flevoland en Utrecht is de huishoudensgroei in de concentratievariant beduidend hoger dan in de deconcentratievariant. In Gelderland, Zeeland, Noord-Brabant en Limburg valt een wat grotere huishoudensgroei in de deconcentratievariant op. Deze provincies tellen relatief veel plattelandsgemeenten, wat betekent dat hier in de deconcentratievariant meer wordt gebouwd dan in de prognose is verondersteld. Hierdoor kunnen ze in de deconcentratievariant harder groeien.

De procentuele huishoudensgroei tussen 2007 en 2025 op gemeentelijk niveau is weergegeven op kaart 20, 21 en 22,

volgens de twee varianten en de prognose. In de prognose wordt in nog geen 10 procent van de gemeenten huishoudenskrimp verwacht; in de deconcentratievariant is dit percentage nog iets verder afgenomen. Huishoudenskrimp blijft alleen in het noorden en oosten van Groningen en het zuiden van Limburg een onvermijdelijk fenomeen. Het algemene kaartbeeld van de deconcentratievariant is dat van een forse huishoudensgroei: de score van 10 procent groei of meer wordt in bijna 60 procent van de gemeenten gehaald, tegen 45 procent in de prognose.

In de concentratievariant komt huishoudenskrimp wat vaker voor, in 15 procent van de gemeenten. Verder valt in deze variant op dat het aandeel gemeenten met een stevige huishoudensgroei (van 10 procent of meer) sterk is teruggelopen: dit komt nu nog maar uit op ruim 20 procent. Zulke sterke groeiers worden vooral aangetroffen in de Randstad, Flevoland en Noord-Brabant.

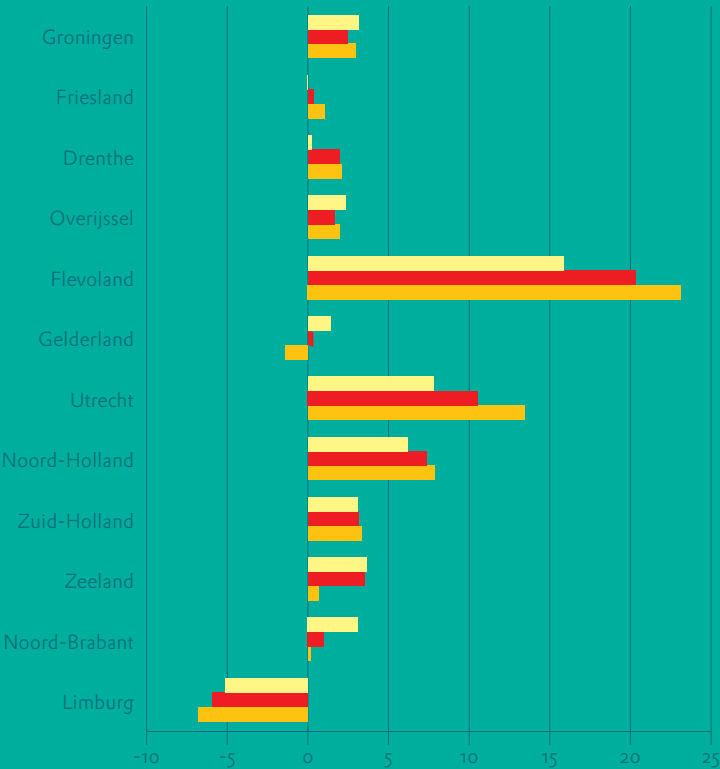
Wat betreft de procentuele huishoudensgroei in de 'grote vier' (figuur 36) voert Utrecht opnieuw de boventoon, met groeicijfers tussen de ruim 20 (deconcentratievariant) en circa 45 procent (concentratievariant). Rotterdam laat, in tegenstelling tot de bevolkingsgroei, nu geen negatieve groeicijfers meer zien; het gaat echter wel om minieme positieve groeicijfers van rond de 3 procent. De groeicijfers voor Amsterdam en Utrecht zijn vrijwel gelijk aan die van de bevolkingsgroei, terwijl die van Den Haag opnieuw iets lager zijn dan die van Amsterdam.

Kaart 16. Plattelandsgemeenten en stedelijke gemeenten. *Bron:* CBS; bewerking PBL

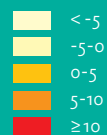
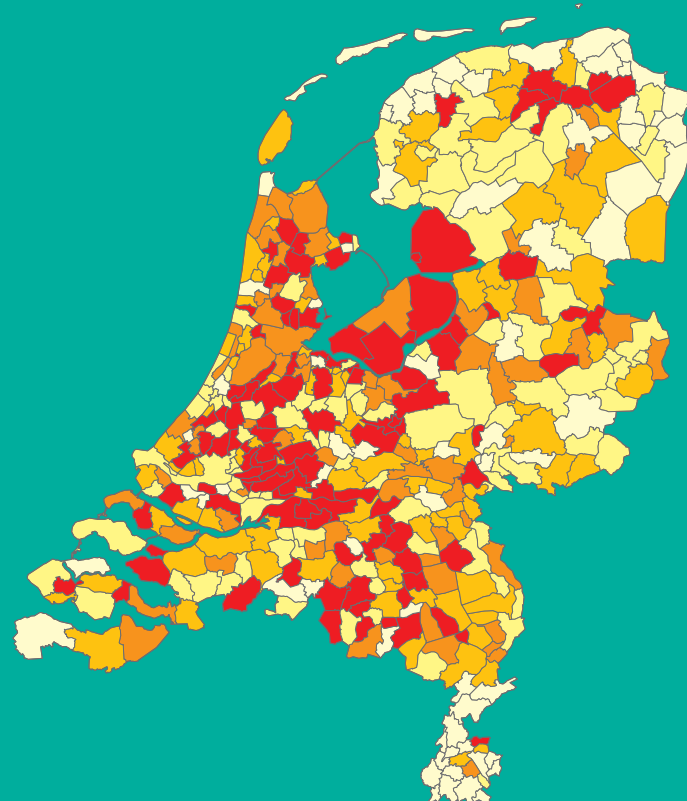
Plattelandsgemeente
Stedelijke gemeente

Figuur 33. Procentuele bevolkingsgroei per provincie tussen 2007 en 2025; prognose en twee varianten

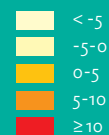
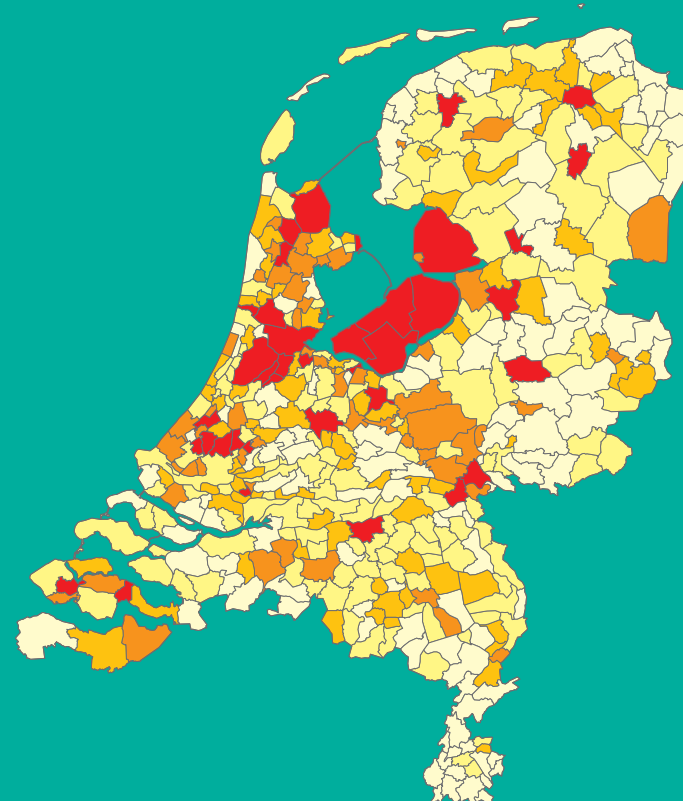

Deconcentratievariant
Prognose
Concentratievariant

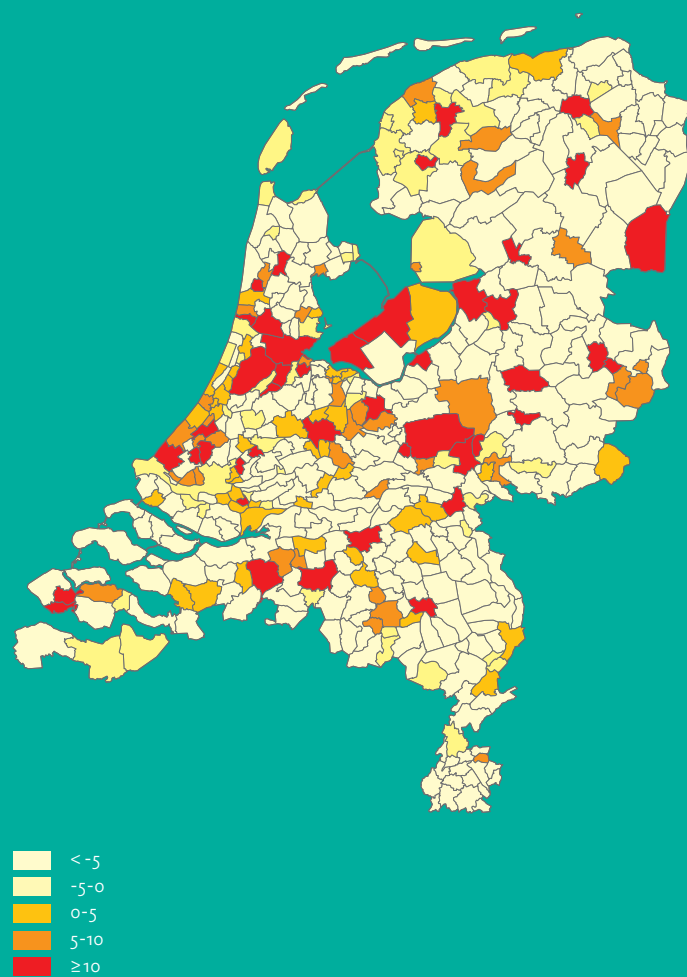
Kaart 17. Procentuele bevolkingsgroei per gemeente tussen 2007 en 2025; deconcentratievariant

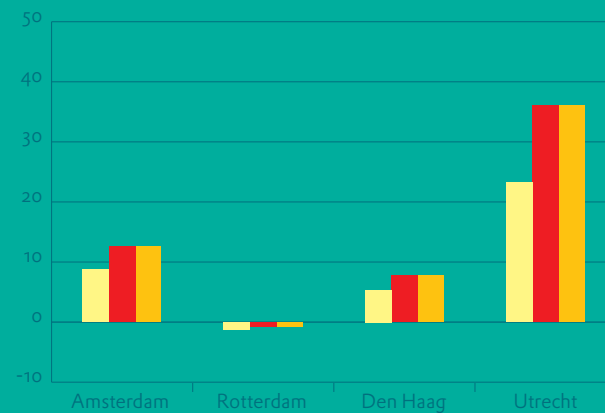
Kaart 18. Procentuele bevolkingsgroei per gemeente tussen 2007 en 2025; prognose

Kaart 19. Procentuele bevolkingsgroei per gemeente tussen 2007 en 2025; concentratievariant

Figuur 34. Procentuele bevolkingsgroei in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht tussen 2007 en 2025; prognose en twee varianten

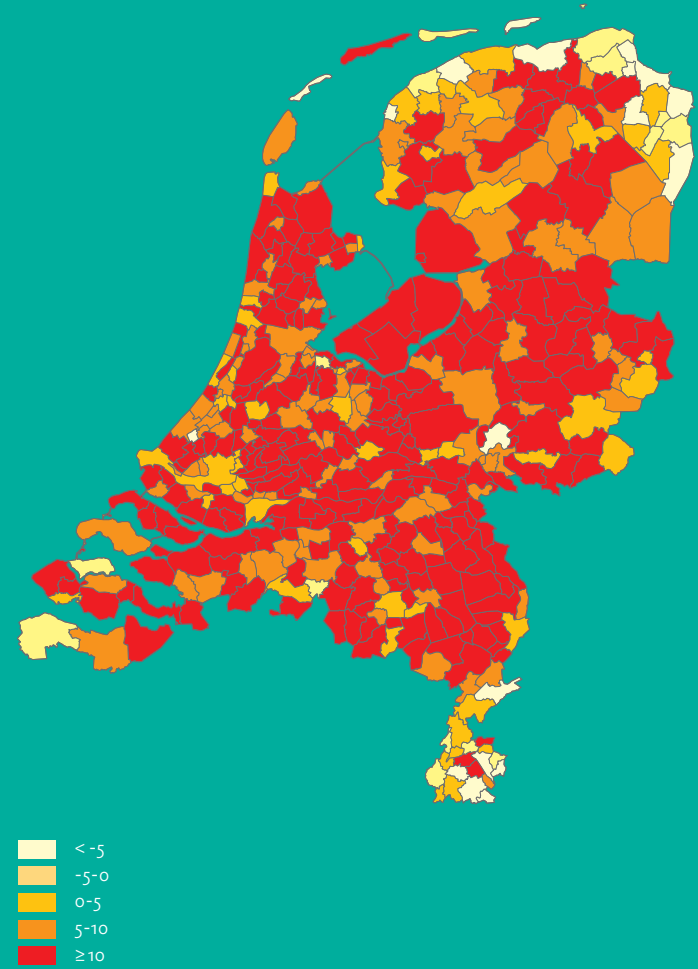

Deconcentratievariant
Prognose
Concentratievariant

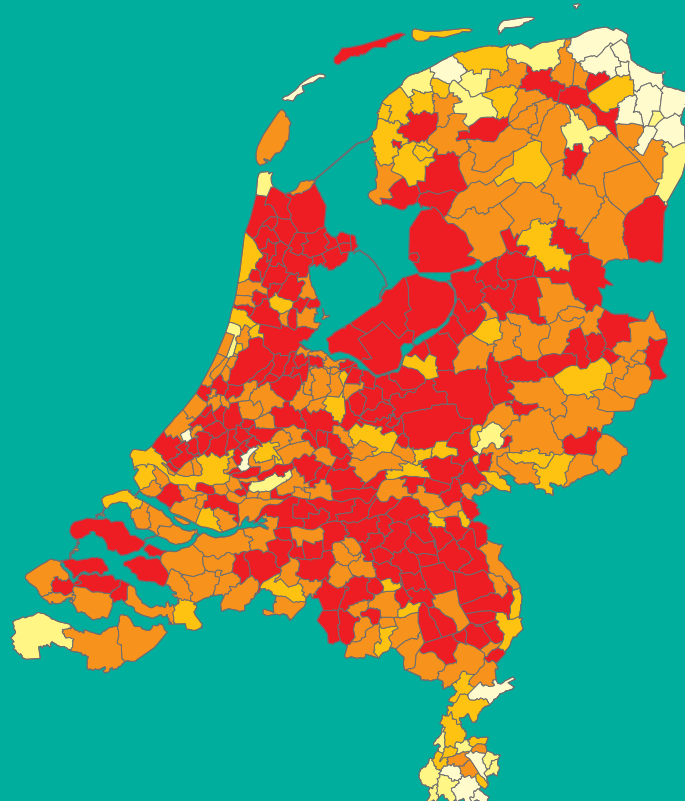
Figuur 35. Procentuele toename van het aantal huishoudens per provincie tussen 2007 en 2025; prognose en twee varianten

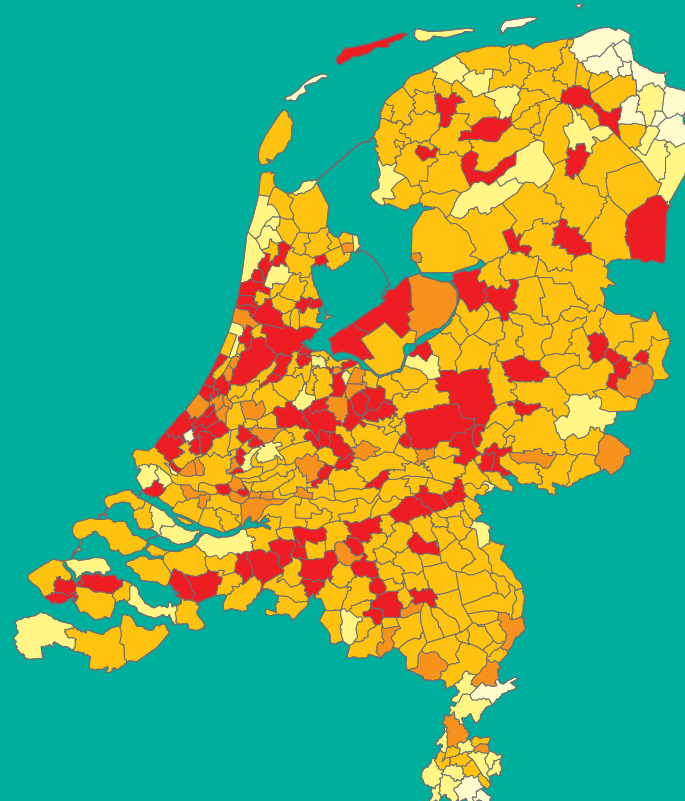
Kaart 20. Procentuele toename van het aantal huishoudens per gemeente tussen 2007 en 2025; deconcentratievariant

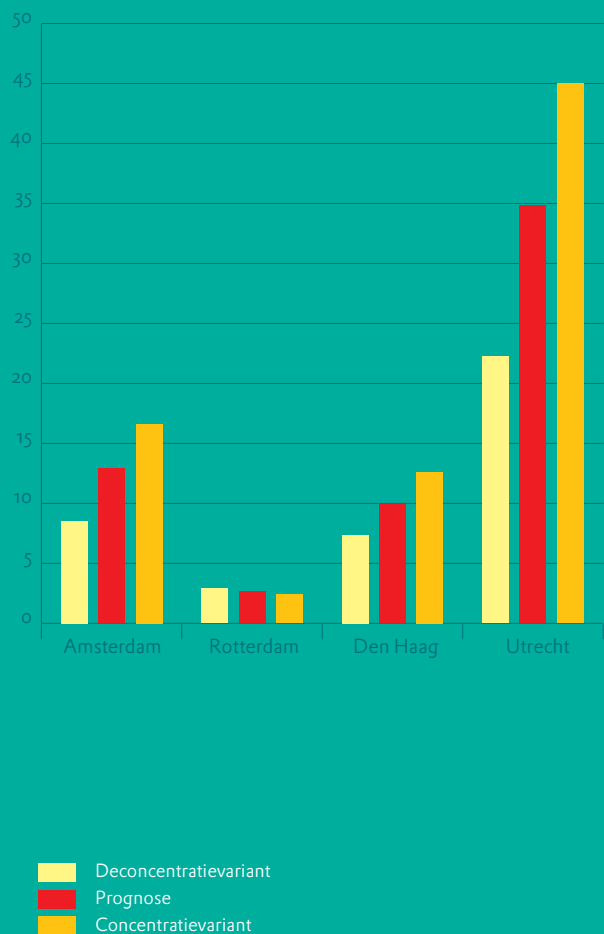
Kaart 21. Procentuele toename van het aantal huishoudens per gemeente tussen 2007 en 2025; prognose

Kaart 22. Procentuele toename van het aantal huishoudens per gemeente tussen 2007 en 2025; concentratievariant

Figuur 36. Procentuele toename van het aantal huishoudens in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht tussen 2007 en 2025; prognose en twee varianten

Literatuur

- Agtmaal-Wobma, E. van & C. van Duin (2007), 'Huishoudensprognose 2006-2050. Belangrijkste uitkomsten', *Bevolkingstrends* 55 (2): 53-59.
- Alders, M. & H. Nicolaas (2005), 'Huishoudensprognose 2004-2050. Belangrijkste uitkomsten', *Bevolkingstrends* 53 (2): 14-18.
- CBS (2007), 'Immigratie uit nieuwe EU-lidstaten stijgt verder' (persbericht), Voorburg/Heerlen: CBS.
- Dam, F. van, C. de Groot & F. Verwest (2006), *Krimpen en ruimte. Bevolkingsafname, ruimtelijke gevolgen en beleid*, Rotterdam / Den Haag: NAI Uitgevers / RPB.
- Duin, C. van, A. de Jong & R. Broekman (2006), *Regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005-2025*, Den Haag: RPB / CBS.
- Fielding, A.J. (1992), 'Migration and social mobility. South East England as an escalator region', *Regional Studies* 16 (1): 1-15.
- Garssen, J. & C. van Duin (2006), 'Bevolkingsprognose 2006-2050. Belangrijkste uitkomsten', *Bevolkingstrends* 54 (4): 85-92.
- Groot, C. de (2004), *Zwarte vlucht. De suburbane locatiekeuze van klassieke allochtonen in Amsterdam*, Den Haag: Ministerie van VROM.
- Huis, M. van & H. Nicolaas (2000), *Allochtonen verhuislustig, asielzoekers meest mobiel*, Voorburg: CBS.
- Jong, A. de (2007), *Regionale huishoudensprognose 2005-2025*, Den Haag: RPB / CBS.
- Jong, A. de, M. Alders, P. Feijten, P. Visser, I. Deerenberg, M. van Huis & D. Leering (2005), *Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL. Naar een nieuwe regionale bevolkings- en allochtonenprognose*, Rotterdam / Den Haag: NAI Uitgevers / RPB en CBS.
- Jong, A. de, P. Feijten, C. de Groot, C. Harmsen, M. van Huis & F. Vernooij (2006), *Regionale huishoudensdynamiek. Achtergronden bij de regionale huishoudensprognoses met het model PEARL*, Rotterdam / Den Haag: NAI Uitgevers / RPB & CBS.
- Latten, J. (2004), 'Trends in samenwonen en trouwen', *Bevolkingstrends* 52 (4): 46-60.
- NGR (Nederlandse Gezinsraad) & CBS (2001), *Levensloop en gezin*, Den Haag: NGR.

- Nicolaas, H. (2007), *Immigratie Oost-Europeanen blijft hoog*, Voorburg/Heerlen: CBS.
- Nimwegen, N. & I. Esveldt (red.) (2006), *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2006. Grote steden in demografisch perspectief*, Den Haag: NIDI.
- Oort, F. van (2004), *Urban growth and innovation. Spatially bounded externalities in the Netherlands*, Aldershot: Ashgate.
- Oskamp, A. & M. Hoppesteyn (2003), *Kamers tekort? Vraag en aanbod van studentenhuisvesting*, Den Haag/Delft: VROM/ABF.
- SGBO & Stichting Recreatie-KIC (2004), *Vrijtijdsvoorzieningen in de woonomgeving*, Nr. 2003-117, Den Haag: VNG.
- Valk, H., A.G. de, I. Esveldt, K. Henkens & A.C. Liefbroer (2001), *Oude en nieuwe allochtonen in Nederland. Een demografisch profiel*, Werkdocument nr. 123, Den Haag: WRR.
- Wouden, R. van der (2007), *Een nieuwe stedelijke agenda. Overwegingen voor een toekomstig grotestedenbeleid*, Den Haag: RPB.
- Wouden, R. van der, F. van Dam, D. Evers, A. Hendriks, A. van Hoorn, N. Pieterse & G. Renes (2006), *Verkenning van de ruimte 2006. Ruimtelijk beleid tussen overheid en markt*, Rotterdam/Den Haag: NAI Uitgevers/RPB.